

festšrift

Obsah

Předmluva	7
Laudo, laudas, laudat ...	
Není snadné najít ...	11
<i>Petr Sgall</i>	
Petkevič slaví 50	14
<i>Renata Blatná</i>	
Do práce!	
O jedné formě a o dvou funkcích	19
<i>Jarmila Panevová</i>	
Výzva	27
<i>Eva Hajičová</i>	
Spolu a pospolu	30
<i>Michal Šulc</i>	

Radši víc než míň – čeho, na tom nezáleží	33
<i>Jarka Hlaváčová</i>	
Předvídavost jako důležité vybavení lingvisty	38
<i>Veronika Kolářová</i>	
Jedno sloveso aneb hrajeme si a pak nás to znepokojí (trochu)	49
<i>František Čermák</i>	
Křížovka jako předmět jazykozpytného zájmu	52
<i>Zdena Skoumalová</i>	
Niki je velký šprýmista, srandista ale i potíživista. Je to prostě náš pan Hádanka.	58
<i>Věra Schmiedtová</i>	
Luštěniny a ořechy	
Korpusová doplňovačka pro Nikiho	63
<i>Jana Klímová, Jan Koček</i>	
Koutek pro bystré hlavičky	68
<i>Johanka</i>	
Východoevropské střípky	71
<i>Michal Křen</i>	

Lemmatizační kvíz	76
<i>Marie Kopřivová, Michal Křen</i>	
Srandičky, srandičky ...	
Historicko-lingvistické pojednání o oblibě jména Vladimír ve střední době	81
<i>Marie Kopřivová</i>	
Vínek z veršů TURPISových	84
<i>Alexandr Rosen</i>	
Jak je důležité míti filipa	92
<i>Milena Hnátková, Miroslav Prokop</i>	
Vzpomínky na korpusového buditele	97
<i>Karel Kučera</i>	
Čtěte Bibli, tam to všechno je ...	102
<i>Hana Skoumalová</i>	

V. Pěšák

* 2. 3. 1954

Předmluva

Všichni máme rádi Nikiho. Proto jsme pro něj sestavili tento sborníček na oslavu jeho padesátých narozenin. Doufáme, že ho potěší, poučí i pobaví. Příspěvky jsou různorodé, některé vážné, jiné nevážné, všechny ale byly psány s vědomím, že mají hlavně udělat Nikimu radost.

Je nám jasné, že k tak významnému jubileu by si zasloužil festovnější dílo, než je toto. Dílo, které by odráželo nejenom jeho význam na poli lingvistickém, ale i na poli překladatelském, šachistickém a fotbalovém, neboť ve všech těchto disciplínách Niki exceluje. Na takové dílo si však bohužel bude muset počkat nejméně do dalšího kulatého jubilea – protože letošní výročí nás všechny, to si přiznejme, zaskočilo. Příště však již budeme připraveni.

Na závěr bych se chtěla omluvit všem, kteří nebyli osloveni, aby do tohoto sborníčku přispěli, ač by třeba rádi také přidali svou trošku. Doufám, že na mě (a hlavně na Nikiho) kvůli tomuto opomenutí nikdo nezanevře.

Přeji všem příjemné čtení.

Hana Skoumalová

Laudo, laudas, laudat . . .

Není snadné najít ...

Petr Sgall

Nebylo snadné najít kolegu, kterému bych mohl někdy v letech 1991–93 s čistým svědomím svěřit další osud tehdy obnoveného pracoviště matematické lingvistiky na FF UK (předtím po „vstupu vojsk“ zrušeného). Ti, co tenkrát přicházeli v úvahu, měli většinou zázemí v logice a informatice, neorientovali se tolik na lingvistiku a neměli zájem (leđa na kratší výpomoc). Nikiho se najít podařilo a po náležité úvaze projevil tolik potřebnou ochotu a sebezapření.

Podrobně sepsal hlavní výsledky svého výzkumu, nesporné, důležité a pracné, ale není snadné najít, kde je publikoval.

S podobnou sobě vlastní skromností a nevtíravostí vede svůj ústav. Doufejme, že za pár let nenastane pro malé ústavy situace taková, že by bylo těžké některý z nich v rámci velké fakulty najít.

Velmi nesnadné ale jistě bude najít tento sborníček, vydaný v nákladu extrémně bibliofilském, i když dnes už existence a distribuce takové tiskoviny není trestná. Při tak nízkém výskytu nepomáhá ani statistika, ani pravidla; ještě že dnes máme elektroniku.

Dodejme, že co není snadné najít, mívá velkou cenu. To není dáno jen vzácností, která může přispět ke zvýšení poptávky, ale taky zákonem schválnosti, dnes mezi lingvisty

známým i jako morfologie: co je proč hledat, to se hledá těžko (to platí i o morfologické – pardon, morfologické – desambiguaci flexivního jazyka).

Na násl. dvoustraně: *Renata Blatná – Petkevič slaví 50*

PETKEVIČ SLAVÍ 50

Je to epik i etik.

Čteči 1:

Pečete, teti? Pečte!

Peče.

Čtete, čeče?

Kvetete?

Kvete i kvet.

Vpeče i vteče.

Pečetit, kvičet.

Bude mít

vtip

tiket

kivi

vikev či vikve

teepee

taktit

pečeti

čepeček

pitie

Čteči 2:

Petit. Vive. Tete.

Keep kept. Peep. Peek. Pipe.

Keit!

To bylo

tetiček, tetek,
pitek, pipet, piveček

epitet, etiket

čepiček, čteček

teček, tečiček

pitev, piet

ptiček

Čteči 1:

Čiči! Čičiči!

Tititi!

Pipi

Kvik!

Do práce!

O jedné formě a o dvou funkcích

Jarmila Panevová

O formě

U českého slůvka *již* najdeme v SSJČ poučení, že je to „poučitel“ protějšek k *už* se třemi významy: „1. příslovce, 2. zesiluje význam slova, ke kterému se vztahuje, 3. zdůrazňuje přání, výzvu nebo hrozbu“. V SSČ je uvedeno, že jde buď o příslovce (vyjadřující různé fáze děje), nebo o částici. Od morfologického taggeru očekáváme, že nám poskytne navíc také informaci, že jde o tvary zájmena *jenž*; jeho současná verze ovšem nabízí jen značky dvě (*jenž* <PJFS4----->, a *již* <Db----->).

Jakožto tvar zájmena vztažného (a to buď v Nom.pl.masculina životného, nebo Akuz.sg. feminina) je synonymní s běžnějšími tvary zájmena *který* . Autorce jsou oba tyto tvary přímých pádů zájmena *jenž* cizí, nikdy je nezařadila do svého aktivního úzu a domnívala se, že se tak dnes již chová většina českých mluvčích. Důvodem by mohla být jejich knižnost, neobvyklost a tím i nejistota při jejich tvorbě. Avšak i výskyt adverbia/částice po čárce (hypoteticky na začátku klauze) se mi jevil jako něco ne zcela obvyklého. Bylo tedy jistým překvapením, že na dotaz „čárka“ + „již“ bylo v ČNK (SYN2000) nalezeno **3 900 dokladů**.

Vzhledem k tomu, že čas neuvěřitelně kvapí a některá jubilea padají z nebe, probrala jsem podrobněji jen **500 náhodně vybraných výskytů** z tohoto souboru. V něm bylo **326 případů** (tvarově správného) užití **vztažného** a z toho dokonce 23 případů Nom.pl.živ. Ve zbytku šlo o směs částic a zájmen; toto rozlišení je samo o sobě obtížné, ostatně, primárně mě zajímaly kontexty pro užití vztažné, srov. (1) – (6) s nominativem a (7) – (10) s akuzativem

- (1) 226: <doc S | PUB | 1993 | mf930325>Protivníci Národní strany , kteří volili " ano " , jakož i mnoho bílých **voličů** <, **již**> se až dosud volbám vyhýbali , se nyní cítí podvedeni .
- (2) 257: <doc S | PUB | 1994 | refl9414>Ale většinou ublíží **lidem** <, **již**> k nim mají špatný vztah , kteří je pořád stěhují z místa na místo a chtějí na nich vydělat peníze .
- (3) 326: <doc S | PUB | 1996 | mf960928>Druhou z možností je uzavírání dohod o hostujících pracovnících , které využívají zejména **lidé** <, **již**> se chtějí zdokonalit v němčině .
- (4) 359: <doc S | PUB | 1997 | mf970531>Řeč statistiky je neúprosná - bohatství země již přes tři roky roste dvakrát pomaleji než platy **lidí** <, **již**> je vytvářejí .
- (5) 366: <doc S | PUB | 1997 | mf970816>Ovšem u vstupu se k velké radosti **bezdomovců** <, **již**> se na Strahov

- stáhli z blízka i daleka - nakupily stovky nedopitých či úplně nových lahví s vodou .
- (6) 372: <doc S | PUB | 1997 | mf971101><doc>Policie stíhá **Asiaty** <, **již**> okradli krajanku
- (7) 12: <doc S | NOV | 1991 | mirak>Delegace ctnostně opustila ředitelnu a zanechala za sebou úplně zničenou **ředitelku** <, **již**> by za jiných okolností takový důkaz třídní solidarity jistě byl potěšil .
- (8) 21: <doc S | NOV | 1996 | machado>Duch se jako ptáče vrátil známou cestou k původnímu prameni , doletěl se napít chladivé čisté **vody** <, **již**> lijáky života dosud nezkalily .
- (9) 75: <doc S | VER | 1995 | bl2>pln zmatku , na tvář před **závratí** <, **již**> kdosi omývá a zlatí
- (10) 171: <doc S | PUB | 1998 | film1098>Kriminální drama Andrewa Davise Dokonalá vražda je novým přepisem divadelní **hry** Fredericka Knotta <, **již**> v roce 1953 zpracoval Alfred Hitchcock (jeho verze se hrála v naší televizi pod názvem Vražda na objednávku) .

Antecedent zájmena může být vzdálen, jak ukazuje příklad (10) a také příklady (11) – (13). Ve větě (12) jsou formálně možné dva antecedenty (*publikace* a *autoři*), ale i pravidla primitivní automatické syntaktické analýzy vyloučí druhý z nich. Ve větě (13) „kandidují“ na antecedent čtyři formálně vhodná substantiva.

- (11) 173: <doc S | PUB | 1999 | film0599>Mladík cituje z **knihy** o názorech na manželství <, již> dostal tehdy na letišti od Alana .
- (12) 230: <doc S | PUB | 1993 | mf931108><doc> při výzkumu exilu jim bude nadmíru cenným pomocníkem **publikace** " Knihy českých a slovenských autorů vydané v zahraničí v letech 1948 - 1978 " <, již> sestavila Ludmila Šeflová a nyní ji vydalo brněnské nakladatelství Doplněk v péči pražského Ústavu pro soudobé dějiny .
- (13) 381: <doc S | PUB | 1998 | ln98122>**Komise** vedená profesorem Jean - Francoisem Bergierem a zjišťující úlohu alpské země v době holocaustu <, již> ustavila švýcarská vláda , už ale nebyla s to ověřit , kdo nakonec cennosti získal .

Stylistické důvody, které vedly autory k užití této knižní formy, lze někdy odhadnout (např. ve větách (1), (2), (3) je to snaha vyhnout se opakování zájmena *který*, věta (6) je patrně titulek článku a tvar *již* je kratší než *který*, věta (9) pochází z poezie), zpravidla však motivaci jinou, než chtěnou knižnost, nevidím.

Již jako adverbium nebo částice, kterých ve zkoumaném vzorku 500 dokladů zůstalo 174, se po čárce vyskytuje nejčastěji po výrazu do věty vloženém (srov. (14) – (16)), ať už jako vedlejší věta nebo polovětný útvar. Jindy je výraz *již* součástí vsuvky (srov. (17) – (18)), nebo jde o zdůrazňovací prvek umístěný (kupodivu) na začátek klauze (viz (19)).

- (14) 279: <doc S | PUB | 1995 | hnh5>V listině , která byla podepsána v Bonnu <, již> není závazek amerických automobilek Ford a Opel , jež přislíbily maximálně zvýšit bezpečnost jízdy a vyrábět co nejvíce recyklovatelná auta .
- (15) 296: <doc S | PUB | 1996 | hnv6>Rubriky , které vyplňuje finanční správa a poplatníkovi znesnadňují přehled <, již> tiskopis neobsahuje .
- (16) 327: <doc S | PUB | 1996 | mf961003><doc>Dívka , obviněná ze šíření syfilidy <, již> sedí ve vazbě
- (17) 184: <doc S | PUB | 1995 | vl_28_95>Slušně vychovaný hoch v nesnázích - pravda <, již> odrostlejší , ale tím víc potřebnější láskyplné ochrany - tak by se dal označit komický typ , který Oldřich Nový stvořil na filmovém plátně v čase velké národní nesnáze .
- (18) 202: <doc S | PUB | 1991 | lnnp9144>Později <, již> koncem dvacátých let , se k těmto dvěma pocitům přidaly další - nechuť a rozčarování , když bývalí slavní vlastenci začínali mít pochopení pro různé režimy silné ruky , ale to je již jiná kapitola .
- (19) 344: <doc S | PUB | 1997 | ln97267>O tom , že " dopravní agenda " přejde pod ministerstvo dopravy <, již> není pochyb .

I když zanedbáme nejasné hranice mezi adverbium a částicí, jejichž rozlišení je bez sémantické analýzy nemožné,

zůstává slůvko *již* **zdrojem** syntaktických víceznačností. Po tomto korpusovém průzkumu mi nezbývá než uznat, že *již* je dosud v písemných českých textech vztažně užíváno. Na závěr tohoto oddílu uvedu ještě příklad (20) s adverbium a příklad (21) se vztažným zájmenem jako ilustraci přesvědčení, že založení obou možných syntaktických analýz povede ve většině případů k brzkému **syntaktickému** zkolažování té nesprávné a šťastnému dokončení té správné.

(20) 347: <doc S | PUB | 1997 | ln97304> Většina z 15 německých turistů, kteří se zranili při sobotní havárii autobusu u Bečova nad Teplou na Karlovarsku <, již> byla z nemocnic propuštěna, nebo převezena do německých zdravotnických zařízení

(21) 307: <doc S | PUB | 1996 | ln96268> Poučení Cimrmanovou tezí o cestě k cíli skrz omyly <, již> aplikovali v praxi, jsou teď Bulhaři chytřejší než my.

O funkci

V oddílu 1 jsem chtěla ukázat, že použití vztažného zájmena *jenž* (zejména ve tvaru *již*) se mi z mnoha důvodů nelíbí: je knižní, místy nesrozumitelné a ještě k tomu ochuzuje jubilanta o jednu „tutovku“ při morfosyntaktické desambiguaci. Jeho synonymní běžně užívaný prostředek, zájmeno *který*, je však užíváno jak pro „pravé“ vztažné věty, tak pro věty nepravé. Chci ukázat, že užití v nepravých vztažných větách je (zpravidla) zavádějící a podbízí jinou interpretaci vyjádřených faktů. Vztažnou větu v titulku MFD z 22.

ledna 2004 „*Muž popíjel v baru, který přepadl*“ jsem pokládala za novinářovu stylistickou chybu, protože jsem si nedokázala představit realitu odpovídající vyjádření pravou větou vztažnou. Svět českého zločinu je však pestrý: z obsahu článku vyplynulo, že lupič vtrhl do baru, ohrožoval přítomné pistolí, vyloupil pokladnu a za mávání pistolí objednal pití pro sebe a další hosty. Jistě by bylo srozumitelnější, kdyby novinář popsal situaci výstižněji „*Muž přepadl bar a pak v něm popíjel*“, nicméně proti „pravosti“ věty vztažné tu nelze nic namítat. „Nepravě“ je užito vztažného zájmena *který* např. v (22) a alespoň v případě, že je v ní obsaženo adverbium *pak*, ve větě (23):

(22) Tři výtržníci přepadli auto, ve kterém ujeli směrem k městu.

(23) V konkursním řízení komise přijala uchazeče, který (pak) nedodržel konkursní podmínky.

Také Svozilová (1999, s. 153) poukazuje na víceznačnost věty (24):

(24) Vrah zneužil a zabil chlapce, kterého muž našel na Žižkově.

Teprve z přečtení článku vyplyne, že *vrah* a *muž* jsou jedna a táž osoba, která chlapce zneužila, zabila a poté zdánlivě objevila. Svozilová právem kritizuje „nedodržování reálných časových okolností“ při nepravém vztažném užití. Pokud je děj následný (vzhledem k větě hlavní), je

nevhodné používat hypotaktický relativní vztah. Zatímco nepravé věty účelové a podmínkové (nad jejichž výběrem z PDT jsme s jubilantem u příležitosti jedné diplomové práce strávili drahně hodin) mohou text stylisticky okořenit (užívejme jich tedy jako šafránu), nepravé vedlejší věty vztažné však mohou obsahové vztahy dějů nejen zastříit, ale mohou přímo podbízet jiné.

Závěr

Kdybych měla takovou moc, abych ovlivňovala řečové chování mluvčích, doporučila bych jim:

(i) Nepoužívejte vztažné zájmeno *jenž*, ani tehdy, když ho umíte, alespoň ne ve tvaru *již*. To je často nesrozumitelné a skoro vždycky divné.

(ii) Používejte vztažné zájmeno *který* pouze v případě, že jde o vlastní funkci přívlastkovou, o významovou subordinaci, která je v souladu s formální hypotaxí. Jinak vystavujete své texty nedorozumění.

Literatura

Svozilová, N. (1999): *Jak dnes píšeme/mluvíme a jak hřešíme proti dobré češtině*. H&H, Praha.

Výzva

Eva Hajičová

S oslavencem se doufám shodujeme, že přesvědčení, podle kterého se značkováním korpusu kazí, je už technicky i metodologicky překonané. Potvrdila jsem si to i na nedávné mezinárodní konferenci o „jazykové evidenci“, konané koncem ledna t.r. v Týbinkách: zdůrazňovalo se tam v několika přednáškách, že autoři počítají se „stand-of“ anotací, tedy s vytvořením zvláštního souboru, který by uchovával značky s odkazy na původní, neoznačovaný korpus. Na konferenci se také ukázalo, že anotování korpusu (které se tam považovalo za hlavní zdroj „lingvistické evidence“) už zahrnuje nejrůznější roviny jazykového popisu, i když stále zřejmě platí, že není mnoho integrovaných anotací „scénářů“ zachycujících jevy z různých jazykových rovin v jejich celistvosti, se všemi důsledky, které anotace na jedné rovině přináší pro anotaci na rovinách ostatních. Můžeme být rádi, že se v tomto smyslu s uznáním odkazuje na Pražský závislostní korpus.

Značkování morfologické (POS, part-of-speech) se už běžně považuje za standard, ovšem i tady jsou velké rozdíly, nejen v kvantitě a kvalitě označovaných dat, ale i v kvantitě a kvalitě značek, s nimiž systémy pracují - od desítky značek pro slovní druhy k několika tisícům značek pro flexivní tvarosloví. V této etapě ovšem už nejde jen

o sbírání či anotování velkých korpusových dat, ale o to, jak s nimi účelně pracovat. A tady se musím vrátit k oslavenově osobě a opravdu se mu poklonit: nevím o žádné studii, která by se vyrovnala Nikiho schopnosti, asi by se dalo říci i umění „vytáhnout“ z podrobně morfoloogicky označovaného korpusu tak důkladný materiál k poměrně složité syntaktické jazykové analýze. Z jeho přednášek na toto téma se zdá, že najít meze takového vyhledávání je skoro vyloučené.

A přece: limitem tu je skutečnost, že to, co ve větě zachycené korpusem není, ani nejchytřejší dotaz nenajde. Nemám tu na mysli vypuštěné subjekty ani koreferenci gramatickou, ale elipsy nejrůznějšího druhu (jak o nich na základě studia našeho korpusu psala ve své diplomové práci např. Markéta Ceplová, dnes doktorandka MIT), od všeobecných aktantů až po Fillmorovy „prázdné anafory“. Tato omezení vznikají v důsledku toho, že se anotují jen slova existující v povrchové podobě věty. Měli jsme to na mysli, když jsme se rozhodli pro vrstevnaté schéma anotování, zahrnující též podkladovou strukturu věty, tedy schéma dovolující přidávat do stromových struktur pro větu i uzly „restaurované“, doplněné, jen na povrchu vypuštěné. A v poslední (ve smyslu „latest“, nikoli doufejme „last“) vrstvě pak překračující i jazykový význam, jak je chápán v teoretickém funkčním generativním popisu: „restaurované“ uzly nám dovolují pokusit se zachytit i některé základní vztahy koreference textové.

A tak se těším, až se Niki se svým obdivuhodně chytrým dotazováním ponoří do tektogramatických struktur.

Dat je jistě podstatně méně než v morfoloogicky označovaném ČNK, ale Nikimu přece o statistiku či *machine learning* ze zásady nejde; myslím, že právem chápe vyhledávání v korpusu jako intelektuální výzvu, a tam „data sparseness“ není rozhodující. Třeba mi uvaří povídla i na přiřazení správných anaforických vztahů v nedávném výroku našeho ministra spravedlnosti pana Čermáka, při jehož analýze jsem školácky propadla, protože neznám práva exekutora a dlužníka: „Nemáme žádné konkrétní poznatky o nějakém úplatkářství, ale svou podstatou je to korupční prostředí. Exekutor disponuje majetkem dlužníka, a komu ho prodá a za kolik, může záviset na jeho postupu“ (Lidové noviny, 6. února 2004 v Citátu dne).

Spolu a pospolu

Michal Šulc

Před nedávnem se mne jeden přítel (jehož mateřštinou je italština) zeptal, jaké jsou významové rozdíly mezi českými adverbii ze skupiny: spolu, pospolu, společně, jeden s druhým, pohromadě, dohromady, hromadně a dalšími. Přiznám se, že má odpověď byla zpočátku suverénní a rychlá. Během našeho rozhovoru jsem se však k otázce stále vracel a postupně jsem popřel téměř vše, co jsem byl pravil. O několik myšlenek týkajících se adverbia **pospolu** a jeho podobnosti (či rozdílnosti?) s adverbium **spolu**, jež je často považováno za blízce synonymní, bych se rád podělil i s Vámi.

Prvotní dojem, že obě adverbia jsou si maximálně blízka a rozdíl že lze vysledovat snad jen v oblasti stylistiky a na škále neologismus – běžně užívaný výraz – zastaralý výraz, padl velmi brzy a z mnoha důvodů.

Zatímco **pospolu** lze spojit pouze s výrazy, označujícími skutečnost považovanou v lidském společenství za pozitivní (jak naznačují nejfrekventovanější kolokace: *být pospolu* – 20,80 % ze všech výskytů **pospolu** v korpusu, *žít pospolu* – 19,46 %, *držet pospolu* – 10,73 %), **spolu** má mnohem širší užití – v korpusu se vyskytuje asi 140x častěji než prvně jmenované – a běžně lze užít i s výrazy označujícími skutečnost negativní („hádali se spolu“, „přeli se spolu“).

Podmínku opravdové soudržnosti a jednoty, kterou nese svým významem, lze pro adv. **pospolu** vysledovat i ve spojeních se slovesy. Pokud je lze pojmut jako pohyb či akci, musí totiž ve svém významu vždy obsahovat buď určitou jednosměrnost (*jdou mi pospolu naproti*, *pospolu hrají od r. 1988*), nebo alespoň nesmějí umožňovat takový výklad, který by jednotlivé členy stavěl do sebemenší opozice (*vlci a ovce skotačili pospolu*). **Spolu** je naopak otevřeno i spojení s takovými výrazy, jež v sobě opozitnost či protisměrnost zahrnují („bojovali spolu“, „zápasili spolu“, „potýkali se spolu“).

Pokud se obě adjektiva vyskytnou v kontextu s pozitivními konotacemi, ani tehdy nejde o plná synonyma. **Pospolu** vyjadřuje těsnější vztah, určitou provázanost, vzájemnou podporu. Tento těsnější vztah lze vysledovat např. ve větě *První mi jdou naproti Pomeranč a Černidlo, ducají do sebe hlavičkami, jdou mi pospolu naproti*, kdy je přímo explicitně popsán, nebo v rozdílné interpretaci každého z členů dvojice *žít pospolu* a „*žít spolu*“. *Žít pospolu* v sobě zahrnuje představu pevně semknuté skupiny, rodiny, společného života těsně provázaného, v případě dvou lidí také představu společné domácnosti (podmínka pozitivní skutečnosti je součástí). „*Žít spolu*“ je mnohem širší a tedy volnější (*Když se narodil náš nejmladší, bylo už naše manželství vlastně jen truchlohrou. Přesto jsme ještě žili spolu.*) a nemusí nutně zahrnovat společnou domácnost či bydlení (*Rozvedli se, nebo žijí spolu? – Američané zůstávají dlouho svobodní a žijí spolu dále před uzavřením sňatku.*).

Také „vědomá“ vzájemnost a podpora (vlastní živým

bytostem) je v případě **pospolu** výrazným rysem a vede k tomu, že verbum, ke kterému se adv. vztahuje, má životný subjekt (nebo subjekt, který za životný lze považovat metonymicky v hloubkové struktuře) z plných 90 %. V případech, kdy jsou subjekty neživotné, jde o zdůraznění těsnosti vztahu, jednotnosti: *zmiňované relace působí namnoze pospolu.*

V případě **pospolu** také silněji cítíme fakt, že může jít o větší počet jednotlivců, soustředěný do jednoho místa (*v oné třídě sedí dobří pospolu a nechtějí „s těmi druhými“ nic mít*), zatímco „dobří sedí v oné třídě spolu“ bychom mohli velmi dobře interpretovat také tak, že výborní žáci sice sedí spolu ve dvojicích, ale ne nutně v jedné části třídy (nýbrž třeba roztroušeně).

A co na to všechno říci závěrem? Doufám, že budu mít v budoucnu ještě mnoho pracovních příležitostí, při kterých budeme s Vladimírem Petkevičem pracovat „společně a zároveň pospolu“, výše citovaný příklad s vlkem a ovce byl zvolen náhodně.

Text byl ve svých hrubých obrysech připraven ještě před vznikem korpusu SYN2000.

Radši víc než míň – čeho, na tom nezáleží

Jarka Hlaváčová

Když je někde něčeho více, musí toho být někde, třeba i jinde, méně. Třeba když dostal Pepíček více švestek než Jenda, není pochyb o tom, že Jenda dostal méně švestek než Pepíček. Matematici to dovedou i hezky stručně zapsat: Označí si počet švestek, která dostal Pepíček, nějakým písmenkem, třeba *p*, a počet švestek, která dostal Jenda, třeba *j*, a potom uvedený výrok zapíšou jednoduše $p > j$ nebo, což je ekvivalentní, $j < p$.

Místo písmenek se mohou psát i čísla. Zápis $p > 5$ znamená, že Pepíček dostal více než 5 švestek. Zápis $5 < p$ vyjadřuje totéž a každý by ho přečetl stejně, tedy: Pepíček dostal více než 5 švestek. Jenže v tomto případě už jsme provedli logickou úvahu, vyjádřenou první větou předchozího odstavce. Zápis $5 < p$ bychom měli číst obráceně, podobně jako když jsme porovnávali počet švestek s Jendou: 5 švestek je méně, než Pepíček dostal. Ale tak se to neříká. Že by se tedy v jazyce vyskytovalo víc výrazů *více než méně*?

Jenže on taky Pepíček mohl dostat méně než pět švestek ($p < 5$, případně $5 > p$), takže by se to nakonec mělo vyrovnat a *více* by mělo být stejně četné jako *méně*.

Co na to Český národní korpus? Odpověď je překvapivá

a dává za pravdu prvnímu, poněkud hloupému závěru: *více* je více než 4x častější než *méně*, konkrétně:

více, víc	95 619
méně, míň	21 834

V tabulce jsou četnosti bez ohledu na velikost písmen. V následujícím textu i v tabulkách se všechna čísla týkají sdružených slovních tvarů *více*, *víc* a *méně*, *míň*, i když je občas uveden jen jeden z nich. V jejich použití jsem neshledala významných rozdílů, snad až na ten, že kratší tvary se nejspíš považují za méně spisovné, a mají tudíž trochu větší zastoupení oproti delším tvarům v krásné literatuře. A naopak.

Vezmeme-li nejčastější spojení se slovem *než*, je rozdíl dokonce víc než desetinásobný. Pro zajímavost jsem do tabulky zahrнула i četnost se slůvkem *jak*, které se používá ve stejném smyslu jako *než* (*víc jak hodinu* = *víc než hodinu*). Zajímavé je, že spojení *méně jak* se vůbec nevyskytuje v krásné literatuře.

	než	jak
více	36 615	833
méně	3 341	12

A to má slovo *méně* oproti *více* jednu funkci navíc - používá se ho k vyjádření druhého stupně "negativního stupňování" přídavných jmen a příslovcí. "Pozitivní stupňování" se v češtině vyjadřuje jinak. Pokud se přece jen užije spojení *více* nějaký, je k tomu většinou nějaký speciální důvod

- druhý stupeň přídavného jména neexistuje (*víc vyčerpávající*), vypadá divně (*více ženský* x *ženštější*) nebo se jedná o typ ustáleného spojení (*byl víc a víc zneklidněný*, *byla více zdánlivá než reálná*). Občas jde také o špatný překlad nebo příklad z jiných jazyků. V ČNK je dokonce 97 případů, kdy se kombinuje *více* s 2. stupněm přídavného jména. V těchto případech jde nejspíš o zdůraznění nějaké vlastnosti - ve všech případech by vypuštění slůvka *víc/více* nemělo na smysl věty žádný vliv (*ty šaty byly čím dál (víc) špinavější*; *bylo nám čím dál (víc) jasnější*; *čím více přemýšlíte, tím (více) nápaditější bývají plány*; *budu (více) zdrženlivější*; *je o to (více) nebezpečnější*). Skoro bych řekla, že toto spojení je tak trochu neohrabané. V naprosté většině případů se využívá normálního stupňování přídavných jmen:

častější	595
více častý	0
častěji	4 130
více často	0
více častěji	2
méně často	196
méně častěji	11
méně častý	84
méně častější	3

I zde se, jak vidno, setkáváme s neohrabaným spojením *méně* + druhý stupeň přídavného jména nebo příslovce.

Celkem se *více* objevuje ve spojení s přídavným jménem 2170 krát, odečteme-li přídavná jména ve 2. pádě, protože

spojení typu *více sekretářských úkolů* nás v tuto chvíli nezajímá, zatímco *méně* 6 739 krát (opět s vyloučením přídavných jmen ve 2. pádu). Zde je tedy poměr *více* ku *méně* opačný.

S příslovci je to podobné, i když opačný poměr není tak výrazný: *více* + příslovce se vyskytuje v ČNK 778 krát, zatímco *méně* + příslovce 1096 krát (zde jsem vyloučila příslovce *méně, jak, proto*, a podobné, jejichž význam slůvko *víc* nebo *míň* nemodifikuje).

Ještě jeden typ zajímavého ustáleného spojení a jeho četnosti v ČNK:

<i>víc(e)</i> a <i>víc(e)</i>	564
<i>méně/míň</i> a <i>méně/míň</i>	19

Podívejme se ještě na podstatná jména ve druhém pádě, která se objevují za našimi slovíčky. V tabulce je deset nejčastějších podstatných jmen vyskytujících se za *míň/méně* spolu s četnostmi pro *víc(e)*. Poslední řádka není pochopitelně součtem předchozích, ale celkový počet dvojic *více / méně* se substantivem v genitivu.

	méně	více
peněz	184	916
lidí	117	941
času	80	622
dětí	49	142
práce	46	164
energie	45	102
problémů	22	66
chyb	22	35
vody	21	68
voličů	21	28
celkem	2 374	13 943

Přestože jsou tedy na první pohled slůvka *více* a *méně* v jistém smyslu symetrická, lidé si asi raději povídají o větších věcech a množstvích než o menších.

Předvídavost jako důležité vybavení lingvisty

Veronika Kolářová

Všichni známe preciznost a promyšlenost Nikiho prezentací o „pravidlovém“ přístupu k lematizaci a k morfologické desambiguaci Českého národního korpusu. Obdivujeme Nikiho schopnost předvídat možné varianty poslopnosti různých tvarů slov, včetně homonymních konstrukcí, i jeho schopnost následné algoritmizace předpokládaných pravidel. A co teprve jeho umění sestavit efektivní a stručný dotaz směřující k vyhledání právě jen těch žádaných dokladů.

Niki sám ale asi vůbec netuší, kolik má příznivců i mezi laiky, lidmi, jejichž osobní vyznání Nikimu je zaznamenáno dokonce právě v Českém národním korpusu. Ze všech těchto záznamů vyzařuje vřelý vztah k Nikimu, osobní úcta, obdiv, vyzdvižení jeho schopností a uznání jeho vědecké autority. Někteří dokonce neváhají Nikimu přezdívat uctivým označením „otec“!

<doc S|PUB|1997|story97> *Otec <Niki> je pro něj ale největší autoritou. „Mám ho hrozně rád a jednou bych chtěl být jako on.“*

<doc S|PUB|1993|mf930710> *„Byl bych hlupák, kdybych odmítal dobré rady. Jsem šťastný, že <Niki> je s námi a že nám*

může pomoci. Byl jsem vždycky jeho velkým příznivcem.“

Pochopitelně i pro mě je Nikiho způsob uvažování o českých konstrukcích velkým a zřejmě nedostižným vzorem. Před časem jsem stála před úkolem vypracovat si co nejeftivnější dotaz na vyhledávání valenčního dativního doplnění deverbativních substantiv. Šlo o skupinu dějových substantiv odvozených od trojaktantových sloves s obligatorním Adresátem. Z této skupiny sloves jsem navíc vybrala pouze ta, u nichž je Adresát vyjádřen bezpředložkovým dativem a Patiens je vyjádřen bezpředložkovým akuzativem. Patří sem tedy např. slovesa *dodávat* (tj. *někdo.ACT dodává něco.PAT někomu.ADDR*), *navrhnout*, *prodat*, *předložit*, *předepsat*, *ukrhnout*, *věnovat* atd. O dějových substantivech odvozených od uvedené skupiny sloves by se dalo říci mnoho zajímavých věcí, ale nechci teď zacházet do podrobností. Důležité je, že jsem se při sestavování dotazu v ČNK podvědomě řídila Nikiho zkušeností, že je třeba umět předvídat, co všechno se v předpokládané poslopnosti tvarů slov může nebo nemůže vyskytnout. Následující text tedy věnuji Nikimu jako doklad jeho pozitivního vlivu na moje uvažování.

I. Postupné sestavování dotazu v GCQP

1. krok: úvaha

V konstrukci s dějovým substantivem očekávám následující poslopnost: „zkoumané substantivum“ následované Patientem v genitivu a Adresátem v dativu (příp. ještě Ak-

torem v instrumentálu; vyjádření Aktoru i Patientu je samozřejmě možné ještě pomocí jiných prostředků, ale ty pro tuto chvíli zanedbám). Jak už jsem naznačila, zaměřila jsem se na vyhledávání dokladů dějových substantiv s Adresátem vyjádřeným bezpředložkovým dativem; výskyt dalších aktantů mohou zaznamenávat, ale jejich vyhledávání není mým hlavním cílem.

2. krok: vytvoření „1. konkordance“

Očekávám, že napravo od zkoumaného substantiva se bude nacházet substantivum v dativu. Vzhledem k možnému vyjádření Patientu u zkoumaného substantiva budu předpokládat, že mezi tímto substantivem a substantivem v dativu může být nějaká „libovolná pozice“. Substantivum vyjadřující Patiens i substantivum vyjadřující Adresát může však být rozvito nějakým přídavným jménem, toto přídavné jméno může být dále rozvito např. nějakým příslovcem, je tedy třeba počítat s větším počtem „libovolných pozic“. V tuto chvíli si stanovím, že maximální počet „libovolných pozic“ bude 6.

Položím tedy dotaz:

```
([lemma="lemma zkoumaného substantiva"] [ ]{0,6}
[tag="N...3.*"]) within s
```

U některých běžnějších substantiv (např. *návrh*) je však počet takto vyhledaných dokladů značně vysoký (jde třeba o tisíce dokladů; soubor těchto dokladů budu dále nazývat *1. konkordance*). A přitom zdaleka ne všechny příklady spadají do problematiky valence substantiv. Je tedy prospěšné

využít možnosti Negativního filtru.

3. krok: vytvoření „2. konkordance“

Usuzuji, že z velkého množství nalezených dokladů mohou pomocí N-filtru vyloučit všechny případy, kdy je v pozici těsně za zkoumaným substantivem:

- spojka;
- substantivum v Nom nebo v Ak;
- adjektivum v Nom, Ak nebo Loc;
- zájmeno v Nom, Ak nebo Loc.

Dotaz při použití zmíněného N-filtru tedy bude vypadat následovně:

N-filtr č.1:

```
Výskyt: 0 / Od 1 Pozic od <KWIC Do 1 Pozic od <KWIC
[(tag="J.*") | (tag="N...[14].*") | (tag="[AP]...[146].*")]
```

Ale pozor, nic není tak jednoduché, jak by se na začátku mohlo zdát:

ad a):

Vyloučení spojky pouze v pozici těsně za zkoumaným substantivem je záměrné, nechci totiž zamezit vyhledání několika-kanásobných (koordinovaných) Patientů (např. *prodej české půdy a nemovitostí cizincům*).

ad b), c) a d):

Tím, že N-filtr vymezím pouze 1., 4. a 6. pádem, ponechám mezi vyhledanými doklady i případná vyjádření Aktoru (ACT(Gen), příp. ACT(Instr)) a Patientu (PAT(Gen)).

ad b):

Uplatněním N-filtru na substantiva v Ak zanedbám při-

padná složitá vyjádření Adresátu, jako např.: *odběry zákrok dobře snášejícím pacientům* (vymyšlený příklad). Vzhledem k minimální pravděpodobnosti podobných výskytů to snad nevádí.

ad c):

Bylo by výhodné vyloučit všechna deverbativní adjektiva, ale jen pro některá z nich byla stanovena zvláštní značka. Zvláštní značku mají pouze deverbativní adjektiva odvozená od přechodníku přítomného a od přechodníku minulého (např. *předpis zakazující (AG..1) návštěvníkům; předpis způsobivší (AM..1) zaměstnancům nemalé problémy*). Deverbativní adjektiva odvozená od příčestí trpného jsou označována jako „obyčejná adjektiva“ (např. *film doporučený (AA..1) divákům*).

ad c) a d):

Na rozdíl od substantiv, adjektiva a zájmena se v pozici těsně za zkoumaným substantivem mohou vyskytnout také v lokálu. V těchto případech ovšem následující substantivum v dativu pravděpodobně nikdy nebude patřit ke zkoumanému dějovému substantivu, je tedy užitečné konstrukce s adjektivy a se zájmeny v lokálu vyloučit:

O dodávkách dovezených (AA..6) zákazníkům nikomu nic neřekl.

O dodávkách Petrových (AU..6) zákazníkům nic neřekl.

O dodávkách samých (PL..6) zákazníkům nic neřekl.

V podobné pozici jako substantiva, adjektiva a zájmena by se mohly vyskytnout i např. řadové číslovky, ale jejich výskyt v tuto chvíli zanedbám.

Soubor dokladů vyhledaných po použití tohoto (prvního) N-filtru budu dále nazývat 2. konkordance.

4. krok: vytvoření „3. konkordance“

Usuzuji dále, že z velkého množství nalezených dokladů mohu také pomocí N-filtru vyloučit všechny případy, kdy se v některé pozici od pozice těsně za zkoumaným substantivem do pozice těsně před substantivem v dativu vyskytuje:

- a) interpunkce (především čárky, tečky jsem většinou vyloučila již zadáním dotazu *within s*);
- b) sloveso;
- c) předložka.

Dotaz při použití zmíněného N-filtru tedy bude vypadat následovně:

N-filtr č. 2:

Výskyt: 0 / Od 1 Pozic od <KWIC Do -1 Pozic od KWIC> [(tag="[ZVR].*")]

Opět si ale musíme uvědomit, že při použití tohoto N-filtru zřejmě zanedbáme některé velmi málo pravděpodobné příklady.

ad a):

Tímto bodem vyjadřuji předpoklad, že Adresát vyjádřený bezpředložkovým dativem nebude oddělen od svého řídicího substantiva čárkou (např.: **rada, aby přišli, studentům.ADDR*).

ad b):

Tímto bodem vyjadřuji předpoklad, že je-li mezi zkoumaným substantivem a substantivem v dativu přítomno sloveso, bude dané substantivum v dativu valenčním doplněním přítomného slovesa, nikoli zkoumaného substantiva

(např. *má ten dluh splácet každému cizímu člověku*.ADDR). Podobně bych pravděpodobně mohla postupovat i v případě těch deverbativních adjektiv, která mají svou zvláštní značku (tedy adjektiv odvozených od přechodníku přítomného (AG.*) a od přechodníku minulého (AM.*)), ale tuto možnost jsem prozatím nevyužila.

ad c):

Vzhledem k častým nevalenčním předložkovým vyjádřením, která chci vyloučit (např. *odběr vzorků k ohodnocení; předpis k zákonu, náповěda k ovládní*), zanedbám záměrně i některá předložková vyjádření aktantů:

ACT: *M. Zeman navrhl možnost jeho*.PAT *odprodeje od státu*.ACT *židovským obcím*.ADDR *za symbolickou cenu*. (doklad z ČNK)

U tohoto příkladu ale vzniká otázka, zda jsou podobná vyjádření přirozená, např.: *?nabídka od sousedů lidem z domu nebyla očekávána* (vymyšlený příklad).

ADDR: *dluh vůči někomu*.ADDR; *odběr krve na zákrok dobře připraveným pacientům* (vymyšlený příklad).

PAT: *nabídka k sňatku*.PAT; *Jiráskovi se ke své*.ACT *nabídce městu*.ADDR *na odprodej*.PAT *domu nechtějí vyjadřovat* (doklad z ČNK).

Vzhledem k tomu, že u zkoumaného typu substantiv je málo pravděpodobné pořadí (1) předložkové vyjádření Patientu, (2) vyjádření Adresátu (např. **nabídka na převzetí městu...?*), zanedbání předložkového vyjádření Patientu snad vůbec nevádí.

Zanedbání výskytu předložek je z hlediska studia valenčních rámců substantiv asi nejrizikovější. Uložím-li si však

1. nebo 2. konkordanci (*Menu – Konkordance – Pojmenovat*), mohu se k ní posléze vrátit, vyfiltrovat právě příklady s předložkovými skupinami a ty pak zkoumat zvlášť.

Soubor dokladů vyhledaných po použití tohoto (druhého) N-filtru budu dále nazývat 3. *konkordance*.

5. krok: vytvoření „4. konkordance“

Počet vyhledaných dokladů je však často velmi vysoký i kvůli výskytu sloves a deverbativních substantiv a adjektiv s dativní valencí v okolí zkoumaného substantiva (*vzkaz – vyřídít, vyřízení, předat, poslat...; návrh – předložit, předložení, předložený, podat...; dávka – přiznat, podávat, podávaný...; dluh – splácet, splátka, odpustit...).* Vyhledané substantivum v dativu je v těchto případech asi většinou členem valenčního rámce těchto sloves a od nich odvozených substantiv a adjektiv, jindy je ale možný i jiný výklad (takové konstrukce jsou totiž často homonymní). Zkoumání problematiky zmíněného typu homonymie by však přesahovalo rámec tohoto příspěvku.

Pomocí dalšího N-filtru je možné odstranit ze souboru dokladů ty příklady, kdy se tato slovesa, substantiva a adjektiva vyskytnou v blízkosti zkoumaného substantiva. Počet relevantních pozic v okolí KWICu je v tomto případě asi možné stanovit pouze odhadem. Stanovila jsem si následující rozpětí při použití N-filtru č. 3:

Výskyt: 0 / Od -3 Pozic od <KWIC Do 2 Pozic od KWIC>

Předpokládaná často se vyskytující slovesa, substantiva

a příp. i adjektiva je možné samozřejmě jednotlivě vypsat. Např. při filtrování těchto slov v blízkosti substantiva *dávka* by takový dotaz mohl vypadat následovně:

```
[(lemma="vyplatit") | (lemma="vyplácet") |
(lemma="vyplácení") | (lemma="výplata") |
(lemma="poskytovat") | (lemma="poskytnout") |
(lemma="poskytování") | (lemma="poskytnutí") |
(lemma="podat") | (lemma="podávat") |
(lemma="podání")]
```

Následující zápis dotazu je však nejen úspornější, ale zahrnuje i více možností různých odvozenin:

```
[(lemma="v[yý]pl[aá].*") | (lemma="poskytn?[ou].*") |
(lemma="pod[aá][lnvt].*")]
```

Podobně při filtrování tvarů sloves *předložit* a *podat* (a sloves, substantiv a adjektiv odvozených od těchto sloves) v blízkosti substantiva *návrh* by takový dotaz mohl vypadat následovně:

```
[(lemma="předk?l[oá].*") | (lemma="pod[aá][lnvt].*")]
```

Následujícím dotazem jsem filtrovala tvary sloves *přízpůsobit* a *po/za/roze-slat* a jejich odvozeniny v blízkosti substantiva *nabídka*:

```
[(lemma="přízpůsob.*") | (lemma=".+sí?l[aá].*")]
```

Soubor dokladů vyhledaných po použití tohoto (třetího) N-filtru budu nazývat 4. *konkordance*. Je pochopitelné, že i v tomto souboru je mnoho dokladů, které nevyhovují mému požadavku. Nalezený bezpředložkový dativ v těchto dokladech jednoduše není valenčním členem zkoumaného substantiva. Ale tento soubor už je většinou možné

probrat ručně.

II. Přehled postupné redukce počtu dokladů

Následující tabulka zachycuje redukci počtu dokladů u vybraného vzorku zkoumaných substantiv. V případě, že se již po 2. N-filtru (3. konkordance) vyhledalo méně než 50 dokladů, 3. N-filtr jsem již nepoužívala.

Zkoumané substantivum	konkordance			
	1.	2.	3.	4.
<i>dávka</i>	353	312	81	49
<i>dluh</i>	668	611	138	67
<i>nabídka</i>	1103	1006	198	184
<i>návrh</i>	1986	1834	179	131
<i>předpis</i>	427	345	12	
<i>ukázka</i>	88	80	5	

Bylo by pochopitelně možné pokusit se zpětně zapracovat jednotlivé N-filtry do základního dotazu v podobě negativních podmínek, ovšem s uvážením rozdílného nastavení pozic u jednotlivých filtrů. Např. zapracování 2. N-filtru by vypadalo následovně:

```
([lemma="lemma zkoumaného substantiva"]
[!(tag="[ZVR].*")]{0,6} [tag="N...3.*"]) within s.
```


III. Závěr

Když se tak ohlížím zpátky – nebylo toho filtrování až příliš? Ale Niki by mi to určitě schválil, protože přece „*chytrý dotaz šetří práci*“ (srov. Petkevič, v tisku). Potvrzuje to ostatně i další z Nikiho obdivovatelů, když popisuje, jak se Niki před lety rozhodl, že už nebude ručně procházet tisíce dokladů z korpusu:

<doc S|PUB|1994|refl9422> *To je celý <Niki>, extrémní člověk... Když sám před lety končil, prohlásil, že už ho nebaví jezdit pořád dokolečka.*

No, a chtěli byste vědět, kolik v uvedených konstrukcích bylo skutečných dativních doplnění, která patřila k daným substantivům? Výsledky byly rozhodně zajímavé. Ale to už si musíte přečíst někde jinde ...

Literatura:

Kocek, J., Kopřivová, M., Kučera, K. (eds.) (2000): *Český národní korpus. Úvod a příručka uživatele*. FF UK, Praha.

Petkevič, V.: Získávání informací z korpusů na základě inteligentních dotazů, aneb chytrý dotaz šetří práci. V tisku. (Předneseno na konferenci *Slovanské jazyky v počítačovom spracovaní*, Bratislava 2003)

Jedno sloveso aneb hrajeme si a pak nás to znepokojí (trochu)

František Čermák

No, nadělal jsem se toho i já svého času dost, a teď to zase znovu, pokolikáté už, rozdělávám, abych, hlava zapomnětlivá, k tomu ještě trochu přidělal. A přitom včera ona, že už to je dodělané! Kdepak! Jen vzdělanec ale na takových věcech snad vydělává, protože udělat to pořádně, a nepřidělavat si zbytečně práci, je hrozné a člověk je z toho docela voddělanej. A předělavat to, to je vůbec nejhorší (jako ty poslední VZ), kolikrát vlastně už? Všechno se, dle dobrého obyčeje, dělá na poslední chvíli a tak, aby se moc neprodělalo a z restů se oddělalo trochu víc. Anebo podle malířského zvyku sdělalo, oni přece do konce směny tak šikovně sdělávají všechnu barvu a sádru, na kterou si napřed zadělají. Že jsou přitom celí zadělaní, je jasné a z toho odbytého výsledku před šéfem občas i trochu podělaní, že? Jestli to ale dokážou ještě *naddělat nebo *poddělat? Co ty na to?

Jelikož to skřípe a zní jako od spisovníka, tak trochu přirozenější verze téhož

No, nadělal sem se toho i já svého času dost, a teď to zase znovu, pokolikátý už, rozdělávám, abych, hlava zapomnětlivá, k tomu ještě trochu přidělal. A přitom včera vona, že

už to je dodělaný! Kdepak! Jen vzdělanec ale na takovejch věcech snad vydělává, protože udělat to pořádně, a nepřidělávat si zbytečně práci, je hrozný a člověk je z toho docela voddělanej. A předělávat to, to je vůbec nejhorší (jako ty poslední VZ), kolikrát vlastně už? Všechno se, podle dobrýho vobyčeje, dělá na poslední chvíli a tak, aby se moc neprodělalo a z restů se voddělalo trochu víc. Anebo podle malířskýho zvyku sdělalo, oni přece do konce šichty tak šikovně sdělávají všechnu barvu a sádru, na kerou si napřed zadělaj. Že sou přitom celý zadělaný, je jasný a z toho vodbytýho výsledku před šéfem vobčas i trochu podělaný, že? Estli to ale dokážou ještě *naddělat nebo *poddělat? Co ty na to?

Jezdívál sem tam rád už dřív a pojedu rád zas, i když sem posledně cestou přešel kočku. Jakkoliv sem jí vobjížděl, neobjel, ale rozjel na maděru. No vyjel sem už vodpoledne (přitom ségra na mě napřed vyjela, proč už nejedu dřív), u nás eště podjel viadukt, ale kvůli čiče sem tam bohužel dojel až k večeru. Mejdan se teprve rozjížděl. Přijede taky Honza, ptal se Karel? No snad pozdějc, pokud ujede manželce a klepání koberců. Kristepane, pročs nezajel taky pro Jirku, člověče, sjel mě eště Karel. Hele, víš, že to je pro mně zajíždka, to bych projel moc benzínu a vojel si kola, ne?, já na to. No jo, ty šetrílku, tak pojed', Najíždíme zrovna na fóry vo blondýnách, tak sem s ňákým!

... (... dál pokračuj ad libitum sám)

Ale teď trochu jinak a vážněji

Co se tu vlastně ukazuje? Že nelze dost dobře "odčasovat či odprefixovat" totéž sloveso kumulovaně vedle sebe, je zřejmé. Základní a primitivní zákonitost textu, stylistiky obvykle nereflektovaná, je, že se vedle sebe obvykle neklade týž význam (synonymum), tatož pak táž forma. Dojde-li k tomu, jazyk to buď gramatikalizuje (reduplikace je v řadě jazyků zcela základní technika pro leccos), nebo aspoň, jako v češtině, pro svou zvláštnost pojmenovává (figura etymologica), anebo je prostě přijímané jako zvláštní (důrazné ap.).

Ale co tu tedy vlastně vadí, když prefix mění význam? Heterogenost slov a významů v řetězu textu je přece normální. Anebo ten význam se přece jen nemění dostatečně a je tedy slabší než bazový význam slovesa? Je pak pravda, že prefigovaná slovesa jsou samostatné lexémy a dost? (staré diktum gramatiků zbavujících se odpovědnosti) A je ta nemožnost úplné kumulace skutečně tak zřejmá? Asi jen na první pohled, protože leccos se v textu naznačeným způsobem vedle sebe kombinovat může (přijel k, podjel, vyjel, rozjel se...). Kde jsou tedy hranice a pravidla, jsou-li jaká?

(... další otázky si klad' prosím sám ...)

Křížovka jako předmět jazykozpytného zájmu (Prolegomena)

Zdena Skoumalová

Křížovku zde definovat nebudeme: každý v podstatě z vlastní praxe ví, jak taková dnešní typická křížovka s tajenkou zhruba vypadá, i jak se luští. Starší řešitelé navíc vědí, že naše současná křížovka se od klasické odlišuje nejen svým dobovým obsahem, ale i po stránce formální: nejvýraznější změnou zde je umístění jednotlivých položek legendy (sémantického zadání) do vlastního pole křížovky před odpovídající vyhrazená miniaturní podpole, nikoliv tedy do odstavce s očíslovanými položkami, který je umístěn vedle křížovky: tato změna výrazně usnadňuje orientaci „hráče“ na „hrací ploše“, umožňuje mu strategicky měnit postup od známějšího k méně známému a celkem pohodlně zrychlit celé řešení.

Vedle bohaté *historie* má křížovka (a křížovkářství) zajiště i svou *teorii* (včetně patřičné lokalizace do světa *her* a společně s ním i do světa *sémiotiky*), nespornou stránku *estetickou* (mistři křížovek rozmisťují hraniční čtverečky mezi jednotlivými položkami na hracím poli tak, aby vytvořily určitý geometrický obrazec; někdy si obdobně pohrají také s tajenkou); kromě toho má mít křížovka i nezanedbatelný

význam *(psycho)terapeutický* (ve formě nevinné zábavy údajně oddaluje demenci; vášnivější zaujetí pro hru, které se občas ventiluje zuřivým vyplňováním políček i v prostředcích městské hromadné dopravy, supluje leckomu – a to poměrně bezrizikově – adrenalinový sport).

Křížovky mají však i nesporné kouzlo *lingvistické*, které bezprostředně souvisí mj. s otázkou specificky (ne)vymezované významové blízkosti/vzdálenosti *východních* jednotek (VJ) tzv. legendy (sémantického klíče k řešení) od jednotek *cílových* (CJ). Ano, při luštění křížovek máme – v rámci obecně sémiotického třídění – co do činění se specifickou formou *překlada*, a to s překladem odbývajícím se v rámci téhož přirozeného jazyka (Jakobson 1959); prozatím odhlížíme od dalších dvou typů, z nichž jeden je poměrně hojně zastoupen využíváním cizojazyčných ekvivalentů v roli CJ (a simuluje tudíž ekvivalenci na úrovni překladového dvoujazyčného slovníku).

Problém ekvivalence VJ a CJ v křížovkách je úzce spjat s nepsanou konvencí mezi autory křížovek a jejich řešiteli, v jejímž duchu má hledaný ekvivalent poměrně „klouzavý“ charakter, tedy značné rozpětí jak formální (jednoslovnost – víceslovnost), tak významové (od celkem přesného ekvivalentu přes vztah specifikace ~ generalizace až k dosti vágní nepřesnosti). Tato konvence je nevyhnutelná, protože translační postup v křížovce má charakter ryze služebný: řešitelé má pomoci odhalit bezchybně zapadání písmeny zaplněných řádků a sloupců do sebe (a tak odhalit tajenku). Mnoho ekvivalentů má ovšem díky povaze křížovky jako takové dost bizarní charakter: leccos z řešitelského zadání

slouží – zčásti nezáměrně, zčásti zcela záměrně – i jako léčka na řešitele, ale kam by se podělo napětí ze hry, kdyby vše bylo předem jasné?

Jeden ze základních formálních typů „klouzavé ekvivalence“ představuje typ symetrický, kdy proti jednoslovné VJ stojí jednoslovná CJ. Vztahy sémantickými se zde detailně zabývat nebudeme, ale můžeme podotknout, že ani symetrický vztah neváže na sebe automaticky plnou sémantickou ekvivalenci: někdy jde o vztah inkluze mezi hyperonymem a hyponymem a schází zde alespoň slůvko „druh“ (srov. *roztoč – vodule*), jindy je jeden ze členů (zpravidla CJ) víceméně neznámý nebo slohově, či dialektně zabarvený (*brázda – stek, úl – brt, Amor – Mílek* aj.) Několik dalších příkladů: *jezevčík – dakl, gepard – čita, povijnice – batata, dosna – kana, aksamitník – afrikán, paznehtník – akant, azalka – odur, laskavec – amarant, pazourek – flint, trinitrotoluen – tritol, vodopád – katarakt, úpadek – krída, rychtář – šolta* aj. Řada z takovýchto dvojic se často vyskytuje obousměrně (např. *dosna ↔ kana, obdobně plat ↔ mzda, puls ↔ tep, mys ↔ kap, lis ↔ pres, hon ↔ lov, tílko ↔ triko, peřej ↔ slap, ret ↔ pysk, skon ↔ smrt, mrak ↔ oblak* apod. V některých případech nejde o přesnou významovou ekvivalenci, srov. např. *plat – mzda, plodit – rodit, říčka – potok, oblak – mrak*.

Nejrozšířenější je typ asymetrický s víceslovnou VJ. Zde už je poměrně častá snaha o terminologickou specifikaci hledaného výrazu, i když ani zde není vždy náležitě postižen vztah inkluze mezi pojmem nadřazeným a podřazeným (*polní plevel – yva, americký hlodavec – urson* aj.). Příklady s dvojslovnou VJ: *africká kukačka – turako, mořská vydra*

– *kalan, vyhynulý pštros – moa, plemeno holuba – pávek, mořský pták – terej, druh ještěra – agama, druh kokotice – hubilen, druh pcháče – oset, druh nádoru – teratom, obyvatel Sumatry – Batak, turecký četník – kavas, mongolský pastevec – arat, islámský učenec – ulama, druh Mohamedův – Anas, tarokový jezdec – kaval, vrstva prvohor – avon, ledovcový kotel – kar, jednotka tlaku – torr, japonské platidlo – rin* aj. Příklady s více než dvojslovnou VJ: *způsob rozdávaní karet – ábeles, tarok číslo 21 – mond, sušené listy kasie – senes, tráva příbuzná prosu – bér, tuk z mořských savců – trán, hornina z křemene a slídy – svor, tenká bavlněná látka – silk, černé kovářské uhlí – leš, oblá střešní taška – esovka, pták podobný koroptvi – orebice, hlavní město Mali – Bamako, jednotka měny v JAR – rand* aj. Sem náleží i tzv. odborné (vědecké) opisy i tam, kde bychom je v křížovce neočekávali: *hořící sloupec plynů – plamen, optická vlastnost předmětů – barva, akční rádius letadla – dolet* apod.

V křížovkách (i stejného autora) koexistují různé stupně specifikace VJ. Srovnej: *mužské jméno // cizí mužské jméno // mužské jméno litevského původu* (a navíc k tomu dodané v tzv. nápovědě!), *lichokopytník // ušatý lichokopytník, americký herec // americký herec (M.A.S.H.), ženské jméno // jméno herečky Janžurové, hora v Turecku // hora, na které přistál Noe – Ararat, taroková sestava // pagát, mond a škýz v tarokách – trula*.

Zvláštní dost početnou skupinu představují opisy VJ, které se snaží odzrcadlit derivační proces CJ: *často létat – létávat, končit zapínání – dopínat, osekát kolem – obsekat, pálením zmenšovat – upalovat, vydávat hlas kuku – kukat, poškodit tlakem – otláčit; obyvatel Ilavy – Ilavan, patřící Ivanovi – Ivanův/ova/ovo... , jevící zasněnost – snivý/á/é... , rád spící člo-*

věk (!) – ospalec; vůbec nic – pranic.

Celkem osvěžující novinku (zejména v porovnání s klasickými křížovkami) představují víceslovné synonymické varianty jedno- či víceslovných VJ: jsou často překvapivé a řešitele svou vzácností potěší. Hrst příkladů: *obě – ta i ta; jinak – ne tak; výraz nejistoty – kdo ví; zvuk určité časomíry – kukání hodin; určitá část textu – osmá věta; železný předmět – kus kovu; několik jižních plodů – pět oliv; trojice šelem – tři lvi; kolísavá ochabnutí – střídavé útlumy; stále stejní ministři – staronová vláda; 8000 kg umělé hmoty – osm tun PVC; ignorovat – hodit do koše; rozhodnouti se pro menší zlo – vyřešiti dilema; býti produktivnější – dělati o něco víc; přidávat koření – ochucovat pepřem aj.*

Ještě jsme neprobrali přínos křížovkových ekvivalentů pro neúnavné ožívání některých morfologických a slovtvorných kategorií (např. posílení názvů mláďat typu *orle, kose*, nebo produktivity abstrakt na *-ot*, srov. dvojice *kapání – kapot, vanutí – vanot, víření/kolotání – kolot*, obdobně pak *poletování – polet, proletění – prolet, otočení – otoč* a četná další).

Poznámka na závěr

Omlouvám se váženému jubilantovi, jestliže ho mé exposé o křížovce ani nepoučilo, ani nepobavilo. Proč bylo zvoleno tak nezapné téma? Je známo, že docent V.(I.)P. se kromě věd lingvistických zabývá hojně i *překládáním* vědecké literatury. A právě ono překládání (v co nejširším smyslu slova) má představovat určitý sémantický vztah mezi mým člá-

nečkem a jubilatovými zálibami.

A ještě jedna poznámka na závěr

Nedávno si v novinách posteskl jeden student na nesmyslnou výuku ve škole, na zahlcování mládeže encyklopedickými znalostmi, které ve svém úhrnu k ničemu nejsou. Jakpak že by k ničemu nebyly! (1) Bez encyklopedických prkotin v přijímacích zkouškách by nám za chvíli vysoké školy praskly pod nápoem studující mládeže; (2) národ se potřebuje trénovat na vědomostní soutěže, aby mohl vyhrát milión; (3) též křížovkáři vezmou zavděk bezbřehými informacemi o čemkoliv, aby nemuseli v nouzi prolézat slovníky: výkladové, překladové, synonymické, cizích slov, popřípadě speciální slovníky pro křížovkáře.

Niki je velký šprýmista, srandista ale i potížišta. Je to prostě náš pan Hádanka.

Věra Schmiedtová

Při užívání jazyka dodržujeme pravidla jazykového systému.

Ale někdy se nám chce si s jazykem hrát a přitom se trochu pobavit a zasmát. Potom tato pravidla porušujeme.

Tak třeba – tvoření slov.

Příponou **-ista**, jak víme, jsou pravidelně tvořena podstatná jména mužského rodu, která označují činnost muže nebo jeho příslušnost ke skupině. Odborně se jim říká jména konatelská. Například: policista, motocyklista, komunista. Všechna tato slova jsou vytvořena z přejatého základu. I samotná přípona **-ista** je pocíťována jako cizí.

Podívejme se ale na slovo **potížišta**. Humornost u tohoto slova je vyvolávána spojením významu základu **potíž**, který je český, a přípony **-ista**, která je pocíťována, jak už jsem řekla, jako cizí. Je to tedy hybridní slovo. Potížišta je člověk, který činí potíže... V Reflexu z roku 1994 jsem našla ukázkou: „... pan Vybíral je založením obecní potížišta, člověk, který z principu a ze záliby narušuje zaběhnuté pořádky“.

Je tedy Niki potížišta? Není on náhodou katastrofista? Nebo, že by byl trémista?

Ale najdeme i další slova, vytvořená s jazykovým humorem a s použitím stejné přípony: **donchuanista**, **skandalista**, **srandista**, **virválista**, **šprýmista**. Všechna tahle slova jsou jasně nespisovná. Nositelé těchto vlastností jsou činitelé těchto dějů, humorně působí spojení základů, které jsou velmi neformální, a přípony, která je pocíťována jako cizí, tedy knižní. Trochu jinak jsou vytvořena slova: **profurista**, **rádobyhumanista**, **takyhumanista**.

Druhou ukázkou vybočení z pravidelnosti slovo tvorby je ne příliš slušné slovo **vlezdoprdelismus**. Ukázka je z Reflexu z roku 1993: „Co je to? ... známý český vlezdoprdelismus?“

Slovo profituje ze spojení přípony **-ismus**, která je latinského původu a pravidelně se s ní tvoří především termíny, a první části složeného slova, která je původu českého a velmi neformálního.

Slova vytvořená příponou **-ista**, o kterých jsme mluvili před chvílí, jsou velice často tvořena na pozadí slov s příponou **-ismus**. I zde máme do dvojice slovo **vlezdoprdelista**. V Mladé frontě Dnes v roce 1998 bylo toto slovo použito v následujícím kontextu: „Ve své nadutosti, obklopen bandou bezcharakterních prospěchářů a vlezdoprdelistů, ani nepozoroval úbytek svých voličů.“

Podobným způsobem, s pomocí přípony **-ismus**, jsou tvořena i podstatná jména: **jánabráchismus**, **jetřebismus**, **kůlplotismus**, **napnelismus**. Poslední slovo ale není žádná novinka, používali ho už Voskovec a Werich.

Luštěniny a ořechy

Korpusová doplňovačka pro Nikiho

Jana Klímová, Jan Koček

Milý Niki, připravili jsme pro Tebe jednoduchou hádanku s pomocí našeho synstva. Naše přání najdeš po doplnění chybějících kwiků.

1. pozice věty

Když ředitel skončil, začal Vítězslav: " <.....> pane řediteli. On, tady ministerský rada
Cituji z jednoho z dopisů, které mu posílá: <.....> tátuško, mám tentokrát pro tebe poněkud
budou chtít vdát?" Zachvěla se hrůzou. " <.....>, ztrať se teď odtud. Jdi z chodby do třetího
slyšet. Prý tě odvezou někam jinam... <.....>, buď tady v noci ; přijdu ven, uteču,
cechů řemeslnických na ně začali žárlit. <.....> kronikář Vejrych to vylíčil takto:

2. pozice věty

vytáhl katalog pařížský výstavy nějakýho toho <.....> Jaksejmenuje, vypadal dost draze, a řekl
hodiny. Kapitán německého daviscupového týmu <.....> Pilič nenašel pro Beckerovo značně zahanbující
Společnost prakticky zkrachovala. Dnes žije <.....> svůj třetí život.
S popálenou tváří se
příliš často jsou mrtví hrdinové. Otec <.....> je pro něj ale největší autoritou. Mám
přivezla také partnera a čtyřletou dcerušku <.....>, která mluví česky, italsky a německy

3. pozice věty

za moje záda. Než jsem se stačil obrátit <.....> lehce mi odtamtud dolehla na rameno čísi Riccarda, který nikdy vrabci neublížil <.....> naopak pro každého topícího se broučka třeba listů, tu u básníka slovními uskupeními <.....> bytostně blízkými jeho podstatě tak asi sojčím. Kdo z vás mi přinese klobouček <.....> ten bude nosit mou korunu, bude králem větší zážitek. Až si sedne a zmáčkne páčku <.....> nevěda, co to udělá... Já vždycky sleduju

4. pozice věty

novou naději. Snadno uvěřit v to čeho si <.....>. "Nic se mně nestane, nic!" mumlal nás milovat bytost, od které jediné si to <.....>, již jsme zemřeli. To mluví hlad po lásce stánku. Štrosmajer zašveholil: "Všem <.....> jedno zdravotní dobrýtro." Alžběta pípla Opovrhujeme barbarstvím a všichni si raději <.....> pád lidstva, než návrat poznání. A nakonec stejně přihlásí časem o slovo, ať si to <.....> či nikoli. Měli bychom je přijmout hned

5. pozice věty

jako ze sudu." "To dá rozum, že mám. <.....> zajíci se sakramentsky pronesli a ještě policajtem, stejně blbým jak je on sám. <.....> dva jsou schopni vás hnát před trestní komisi honící psi," vykřikoval Vítězslav. "<.....> také občurávají každý patník." Projeli ihned a velmi rychle nepřevlékli kabát. <.....>, kteří kabát převléknou rychle a včas, studenti zhrouceně seděli na obrubníku. <.....> lidé jsou určitě mrtví! Ale ne. Ne, řidiči

6. pozice věty

šéfovi do ruksaku. Bořivoj již jich tam <.....> neměl, protože s nimi v předcházejících práci měl foť obě ruce levé. V domácnosti <.....> práce nenadělal a nedalo se tedy ani předpokládat jaké moudrosti z jejich úst uslyší. Znal <.....> jiných příjemnějších způsobů jak zabít čas špičkách a nechat doktora spát, protože pro <.....> moudrosti je třeba hodně spánku. A tak pohádek a že na všech stranách čekalo ještě <.....> dosud neobjevených zemí na svého Kolumba že na mapě Říše pohádek zůstává dosud <.....> bílého místa, že ta říše nemá vlastně hranic

7. pozice věty

nedělal bezdůvodně. Tak ke strojm. "Na <.....>," řekl Smiley. Aby se mohla napít, musela husím pochodem vcházejí čtyři lidé, česky <.....> hlídající civilisty - i mne, zasedají za žlutých plundrách a s tatarskou šavlí <.....> až po zem dámu v bílých šatech, jež vede vpřed, a už to burácí mimo, strojvůdce <.....> rukou, na stupátkách rychlíku salutují vyplazuje jazyk a z budky na posledním voze <.....> praporkem ten brzdař. Počkejte, já jedu

8. pozice věty

obalená ve směsi obilnin okořeněných bylinkami <.....> to všechno zapájeno čistou cidritovou šťávou setkávali. A tohle, tohle přece bylo to hlavní <.....> co je sbližovalo a spojovalo! Nikdy, nikdy udělat první krok, bylo už pozdě. Muž <.....> jehož děti porodila, se vřítel do místnosti trávil většinu hotelového času, ani necekl <.....> jen vytřeštěně hleděl na Malého Muka převlečeného pěstovali králíky <.....> v naší zahradě zastřelil jeden mladík veverku

9. pozice věty

láhvi ubývalo, dostávali se do vylepšené <.....>, jak tento stav nazýval hajný Vítězslav paneláku sotva mohl vyvolat pocit rodinné <.....>. A už ani nevím, co jsem na to odpověděl a přesto jsem z této výjimečně šťastné <.....> nevytěžil víc než malou báseň " Magnólie vším, nečiní z něho nenávistníka "rusé <.....>" lidského života v nedokonalém, neúplném stručně uvádí zásady pro vytváření tepelné <.....> člověka a na základě tepelně - technických

10. pozice věty

mnou, když mi slíbíš, že budeš tiše hačat <.....> nebudeš žvýkat žvýkačku." "Nerozeznám Ta velká věc vepředu je pohlavní žláza, <.....> ten trychtýř, co vede od žaludku, tamtudy Ta myšlenka jí nahnala červeň do tváří <.....> taky ji přiměla k tomu, že se začala slastně Žít s barbary! Naučit se žít s barbary, <.....> snad i jejich způsobem, ne? Přizpůsobit No víš, většinou se nebylo čím namazat, <.....> prstem v dlani naznačil kopulaci. - To

11. pozice věty

opatření soustřeďovala především na zlepšování <.....> a životních podmínek této početné skupiny EU též užší zapojení přidružených zemí do <.....> orgánů EU na expertní úrovni. Zajištění existují kanceláře pracovních úřadů nebo sídla <.....> komor (zákonné zastoupení zájmů zaměstnanců homeworking jistě perspektivní podobou uspořádání <.....> vztahů. Jeho další rozvoj bude spojen jednak třeba v arabských zemích - využíváme jejich <.....> sobot a nedělí k jednáním. Pracovní den

12. pozice věty

vysokého komisaře. Tajemství židovských <.....> tkvělo v inteligenci a typové rozmanitosti manžel měl být nositelem všech ctností a <.....>, o bohatství ani nemluvě. Sestry se dokonce a velvyslanci. Jeho životopis s výčtem <.....> byl k dispozici v každé veřejné knihovně i ve vzdálené budoucnosti přinášet ovoce <.....>... Nepochybné ovšem je, že poslední chlapáctvím, protivným výčtem sexuálně erotických <.....>, což mě tak dráždí třeba u Škvoreckého

13. pozice věty

generativního popisu charakterizuje V <.....> Petkevič s pomocí operace unifikace, tedy bez generativní tyto postupy pro FGP podrobně zpracovává Petkevič (v tisku) <.....> Některá slova s (neproduktivními

Koutek pro bystré hlavičky (osmisměrka)

Johanka

D...

Z	A	M	G	U	E	Z	I	H	S
A	A	A	R	O	O	T	A	M	K
A	R	T	N	A	T	J	D	B	E
B	P	E	Á	I	I	A	G	T	T
O	E	S	S	Č	L	U	K	A	Á
R	L	C	L	K	K	I	R	I	L
O	Í	K	E	I	D	O	T	A	P
CH	T	Ř	D	E	V	Á	M	T	R
V	P	A	N	L	B	K	É	Ě	I
N	V	E	Í	A	L	L	A	V	R
A	B	L	K	I	D	I	T	K	Ě

1. předmět, který dostal Karel Oliva od dětí Saši Rosena jako výraz vděku za odvezení z/do Saarbrueckenu (česky)
2. jméno mužského příslušníka lingvistického rodu, jehož předkyně se odmítla vdát, aby jméno rodu zůstalo zachováno

3. východní učení, jemuž se aktivně věnuje nejkudrnatější lingvistka na ÚFALu
4. strašnější ze dvou jmen synů Markéty Lopatkové-Stráňákové-Lopatkové
5. křestní jméno mladého lingvisty, jehož dědeček dal prof. Panevové dvojku ze staroslověnštiny, protože neměla práci převázanou mašličkou, ačkoli staroslověnsky tehdy skloňovala dost dobře
6. zkrácené křestní jméno lingvistky, kterou údajně dabuje Atka Janoušková
7. oblíbený příklad prof. Panevové, visí na ramínku
8. nejpůsobivější přezdívka mladého lingvisty na ÚFALu (nedávno nařčeného Karlem Olivou z toho, že vypadá příliš blahobytně)
9. označení syna královny matky (též matky představené, ač jde v tomto případě zřejmě o oxymoron)
10. jméno všech počítačů prince Jasoně
11. příjmení toho, kdo zasvětil celý život restartovacím automatům, až začal jejich principy ověřovat sám na sobě
12. jazykový jev demonstrováný následujícím úryvkem věty: „... ukládá mu oznámit příjmy a velikost majetku i manželky“

13. termín užívaný u westernového ježdění, též cíl snažení mnoha počítačových lingvistů
14. zkrácené křestní jméno nejhlasitější telefonistky ve střední Evropě
15. jméno ÚFALího erárního notebooku, zdroj mnoha roztomilých víceznačností
16. s čím spí Hanka Skoumalová (kvůli témuž Johanka nespí)
17. jméno veterána lingvistických konferencí, který nikdy nepřednesl jediný příspěvek

Východoevropské střípky

Michal Křen

Vážený a milý čtenáři,
nedávno jsem vytvořil jazykový kvíz, který se točil okolo čísla třicet. Protože však data nejsou mojí silnou stránkou, ještě jsem tehdy netušil, za jak krátkou dobu by se hodil velice podobný narozeninový kvíz, tentokrát ovšem s padesátkou. Jak známo, opakovaný kvíz již není kvízem, ale protože znám Tvou radost z poznání, projevující se mimo jiné jako vášeň pro jazyky, hádanky všeho druhu, a v neposlední řadě také jako neschopnost zapomenout významná životní jubilea slavných diktátorů, zkusil jsem to všechno spojit se svým zájmem o východní Evropu. Výsledkem je dvanáct otázek a odpovědí, sestavených z nejrůznějších zdrojů. Doufám, že mne žádný z nich nezradil, a že jsou tedy všechna předkládaná fakta nejenom zajímavá, ale i správná, a přeji Ti příjemnou zábavu!

1. Začněme nejprve těmi diktátory: které z následujících měst se nikdy nejmenovalo po Stalinovi?

a) Varna	b) Brašov
c) Szolnok	d) Katowice

2. Turecký výraz „hitler“ označuje:

a) letní den	b) vůdce
c) křídla	d) hity

3. Jaký je albánský pravopis příjmení Envera Hodži?

a) Hodža	b) Hoca
c) Hoqa	d) Hoxha

4. V menze na právnické fakultě se stále ještě na jídelníčku objevuje „hovězí po titogradsku“, ačkoliv Titograd už na nových mapách jaksí není k nalezení. Jak se dnes jmenuje město, které má šéfkuchař zřejmě na mysli?

a) Podgorica	b) Priština
c) Skopje	d) Sarajevo

5. Rumunské úsloví „nu-ți face inimă rea“ (v doslovném překladu „nedělej si špatné srdce“) znamená česky:

a) nezlob se na mně	b) nic si z toho nedělej
c) nekaž si žaludek	d) buď fit

6. Slovo „kukla“ označuje panenku nejen v ruštině, ale také v několika dalších jazycích. Který z následujících mezi ně nepatří:

a) bulharština	b) rumunština
c) řečtina	d) turečtina

7. Bulharština spolu s makedonštinou téměř úplně ztratila flexi a jednotlivé pády opisuje předložkami. Jeden pád však přesto zůstal zachován, takže tvar podstatného

jména v tomto pádě se mnohdy liší od tvaru společného pro všechny ostatní pády. O který pád se jedná?

a) nominativ	b) akuzativ
c) vokativ	d) instrumentál

8. Chorvatsky „robna kuća“ znamená:

a) dílnu	b) kuchyň
c) záchod	d) obchodní dům

9. Který z následujících názvů měsíců najdeme kromě češtiny také v polštině, ukrajinštině a chorvatštině?

a) leden	b) duben
c) listopad	d) prosinec

10. Rumunština má několik výrazů, které znamenají „západ“. Které z následujících slov mezi ně nepatří?

a) apus	b) occident
c) vest	d) západě

11. Jak se řekne polsky „dětský kočárek“?

a) dziecki samowóz	b) koczyk dla dzieci
c) wózek dziecięcy	d) koleska

12. Který z následujících jazyků má tu výhodu, že lze všechna jeho písmena zobrazit ve středoevropské i západoevropské znakové sadě windows, tedy v CP 1250 i 1252?

a) albánština	b) chorvatština
c) rumunština	d) turečtina

Správné odpovědi:

1. c) Varna se jmenovala Stalin v letech 1949–1956, Katowicím vydržel název Stalinogród jenom necelé čtyři roky (1953–1956). Takto „pochťena“ měla údajně být v Polsku původně Czestochowa, ale při výběru byla nakonec zohledněna námitka, že by nebylo vhodné konat poutě „do Matki Boskiej Stalinogrodzkiej“. Brašov se jmenoval Oraşul Stalin (slovo „oraş“ je maďarského původu a znamená „město“) dokonce deset let, od roku 1950 do roku 1960. Správná odpověď je tedy Szolnok, v Maďarsku sice měli také Sztálinváros, ale tím byl dnešní Dunaújváros (slovensky bychom řekli nejspíš Nové Mesto nad Dunajom).
2. d) Slovo „hit“ si našlo cestu i do turečtiny a „-ler“ je přípona označující množné číslo, takže správná odpověď zní „hity“. V Turecku lze koupit třeba kazetu s nápisem „Gökhan Güney: Hitler“, což by se dalo volně přeložit jako „The best of Gökhan Güney“.
3. d) Správná odpověď je Hoxha, „xh“ se totiž čte „dž“, zatímco samotné „x“ je „dz“. Albánské „q“ se čte podobně jako české „ř“.
4. a) Je to Podgorica, hlavní město Černé Hory.
5. b) „Nic si z toho nedělej“.
6. b) Rumunština.
7. c) Jako jediný z pádů se zachoval možná paradoxně právě vokativ.
8. d) Výraz „robna kuća“ bychom mohli přeložit doslova asi jako „zbožní dům“ (od slova „zboží“), jde tedy samozřejmě o „obchodní dům“.
9. c) Listopad. V polštině a ukrajinštině označuje stejně jako v češtině listopad, tedy 11. měsíc, pouze v chorvatštině se tak označuje říjen.
10. d) „Zăpadă“ je rumunské slovo slovanského původu, neznamená však „západ“, ale „sníh“.
11. c) Správná odpověď zní „wózek dzieciency“, první dvě možnosti neznamenají pokud vím vůbec nic.
12. a) Je to albánština, diakritiku mají totiž pouze písmena „ç“ (čte se jako „č“) a „ë“ (redukovaná samohláska odpovídající např. rumunskému „ă“), obě písmena jsou v obou znakových sadách, a mají dokonce i stejné kódy. Rumunštinu a chorvatštinu lze zapsat pouze ve středoevropské znakové sadě, turečtinu nelze dokonce kvůli dvěma znakům zapsat ani v jedné z nich.

Lemmatizační kvíz

Marie Kopřivová, Michal Křen

Ke kterým všem možným lemmatům mohou patřit následující tvary?

čtvrtí, děl, kopu, kose, metru, moře, nahlas, ničím, oprav, poroste, sil, stav, stop, studií, zdraví

Řešení je na další stránce. Za každé špatně určené nebo zapomenuté lemma si přičtete jeden bod.

Počet bodů:

0-5 Výborně. Vaše znalost tajů české morfologie je opravdu vynikající. Nejvhodnějším zaměstnáním pro vás by bylo ruční taggování korpusových textů.

5-10 Vynikající znalost, chce to ještě trochu trénovat a stane se lvem českých lemmatizačních salónů.

10-15 Možná jste překvapeni možnostmi češtiny a nikdy jste ji z něčeho takového nepodezírali. Pokud se nad ní častěji zamyslíte, zjistíte, že je velmi hravá.

16 a více Neztrácejte hlavu. Na světě není jenom čeština.

čtvrť:	čtvrť	čtvrť	čtvrť	čtvrť
děl:	děl	dělo	dělo	dělo
kopu:	kop	kopa	kopa	kopat
kose:	kose/D	kose/N	kose/N	kos
metru:	metr	metrum	metrum	metro
moře:	mora	more	more	morit
nahlas:	nahlas	nahlasit	nahlasit	nahnout
ničím:	nič	ničít	ničít	nic
oprav:	oprava	opravit	opravit	oprat
poroste:	porost	porůst	porůst	růst
sil:	sít	síla	síla	sílit
stav:	stav	stavět	stavět	stavit
stop:	stop	stopa	stopa	stopit
studií:	studie	studium	studium	studio
zdraví:	zdravět	zdraví	zdraví	zdravit

kosit

dlo

čtvrtý

Srandičky, srandičky ...

Historicko-lingvistické pojednání o oblibě jména Vladimír ve střední době

**(článek z roku 4004, z popularizačního periodika
Současnost a staré kultury, jazykově upraveno)**

Marie Kopřivová

V nedávné době vzbudil ve vědeckých kruzích velký ohlas nový objev prof. Peroutky a jeho europtologické skupiny, která pořádá výpravy na dnes neobydlený evropský kontinent. Europtologové se totiž nevzdávají naděje, že se jim podaří objevit digitální nosiče ze střední doby (používáme zde periodizaci obvyklou pro toto období, vytvořenou prof. Kahrym, podle starého datování – tedy datování používaného v té době v Evropě – se jednalo o druhé tisíciletí jejich letopočtu). Pomocí speciálně konstruovaných přístrojů se pak snaží rozšifrovat informace obsažené na těchto nosičích, což se jim v několika případech podařilo. Je to jediná možnost, jak proniknout do historie tohoto území, postiženého někdy ke konci střední doby událostmi vedoucími k přesídlení beztak již skomírající civilizace a zničení veškerých pozůstatků hmotné i informační kultury. Například víme, že ještě na počátku střední doby se jako prostředek záznamu úředních dokumentů používal tzv. papír – tedy něco co si dnes dovedeme jen těžko představit – jednalo se

o materiál podléhající zkáze, zejména ve styku s vodou či ohněm, a navíc neobsahující žádná přístupová hesla či kódy – informace se dozvěděl kdokoliv, komu se tento materiál dostal do ruky. Experti se domnívají, že se lidé v té době těšili značnému bezpečí, neboť velké skupiny společně sdílely jednotný informační kód, nazývaný písmo.

Profesor Fiedler objevil začátkem roku ve střední části bývalého evropského kontinentu téměř nepoškozený datový nosič a se svým týmem pracoval několik měsíců na jeho rozluštění. Tato práce přinesla obrovskou spoustu materiálu s názvem SYN2034, který je zaznamenán kódem užívaným ve střední a západní části kontinentu (s drobnými odchylkami), jež je odborníkům již dostatečně znám. Jeho zkoumání již přineslo první výsledky v oblasti onomastiky. Z dřívějšího materiálu je známé (jedná se zřejmě o seznam daňových poplatníků), že na konci prvního století střední doby se jako nejčastější mužské jméno vyskytuje podoba Vladimír. Jedná se o jméno slovanského původu a mnozí badatelé se domnívali, že má spojitost s panovníky, kteří se u Slovanů objevují krátce před střední dobou. Nikomu se ovšem dosud nepodařilo uspokojivě vysvětlit, proč by jméno panovníka získalo tak náhle takovou oblibu. Mnozí se domnívali, že jde o jméno panovníka ještě mnohem staršího, který nějak souvisel se rozšířením křesťanského kultu v této oblasti. Důvodem jeho velké obliby na počátku střední doby může být renesance tohoto kultu (tato hypotéza se nepotvrdila, neboť křesťanský kult se v této době spíše ztrácí a je nahrazován kulty kulturně mnohem vzdálenějšími). Vyskytly se i takové názory, že jde

o čestný titul pro panovníka, který ovládl velké území, jak naznačuje etymologie: Vladimír – ten, kdo vládne celému světu. Tato teorie ovšem neobstojí. Pokud by šlo o čestný titul, nevyskytoval by se název tak hojně v seznamu jmen, jak dokládá výše uvedený materiál.

Prof. Peroutka dokazuje, že všechny tyto teorie se mýlily a s pomocí materiálu SYN2034 dokládá, že se nejednalo o panovníka, nýbrž o významného vědce a lingvistu střední doby, jehož druhé jméno je Petkevič. Jedná se o nejfrekventovanější jméno, které se nachází v materiálu SYN2034 – počet výskytů je 12 354. Co do frekvence předčí i jména mnohých vládců té doby. Vše nasvědčuje tomu, že v této jazykově převratné době Vladimír Petkevič uskutečnil zásadní objevy, které mu získaly značnou popularitu i mimo vědecké kruhy. Všeobecná obliba tohoto muže zapříčinila obrovský nárůst jména Vladimír u mužské populace. Svědčí o tom i články v dobové publicistice, které se snaží rozluštit tým expertů. Podstata Petkevičova jazykového výzkumu zatím není zcela známá. Můžeme však doufat, že nový materiál i erudice profesora Peroutky povedou k brzkému vyjasnění a zajistí tak zmíněnému lingvistovi střední doby skutečně nehynoucí slávu.

Vínek z veršů TURPISových

Alexandr Rosen

Obzvlášť milým gratulantům se sluší popřát v řeči vázané. Bylo by jistě snadné najít vhodnou básnickou formu, pár štěpných rýmů, eufonických oxymoronů, neotřelých metafor, snad jen s hyperbolami by byl v tomto případě problém – jak najít nadsázku dostatečně nadsazenou?

Trápila nás však jedna zásadní pochybnost: nezasloužil by si gratulant přece jen něco onačejšího, méně konvenčního? Odpovědí budiž následující výbor z díla TURPISova.

TURPIS je tak trochu plagiátor, ale plagiátor velmi plodný a vlastně *tak nějak* originální. Kromě toho je umanutým pedantem ve věcech formy a zcela ignoruje vše ostatní, pro což by badatel v říši negativních pravidel mohl mít pochopení. Proto ho jeho autor a duchovní otec Łukasz Dębowski nazval *Tím Ultimativním Retrieverem Poesie Ignorujícím Smysl* (přeloženo strojově). Když jsme se seznámili s jeho tvorbou v jazyce Mickiewiczově, nebylo možné odolat. Stačilo upravit fonetickou transkripci a repertoár básnických forem pro jazyk český, předhodit TURPISovi několik MB textů, a od té doby se nedaří mohutný básnivý proud zarazit.

TURPIS je ve věci své tvůrčí metody zcela otevřený. Začne tím, že se pokusí vše přečtené naporcovat podle předem

definovaných veršových schémat, takže odhalí i případné drobné rytmické prohřešky u svých kolegů (1a).

- (1) a. I světy jich v oblohu skvoucí
co ve chrám věčné lásky vzešly
- b. i svjeti jix f oblohu skvowcí
co vexrám vječné láski vzešli
- c. (i) svj(e)t(i) j(i)x f (o)bl(o)h(u) skv(ow)c(í)
c(o) v(e)xr(á)m vj(e)čn(é) l(á)sk(i) vz(e)šl(i)
- d. ?(i) svj!(e)t.(i) j?(i)x f !(o)bl.(o)h.(u) skv!(ow)c.(í)
c?(o) v!(e)xr.(á)m vj!(e)čn.(é) l!(á)sk.(i) vz!(e)šl.(i)
- e. ?!?!...!. owcí
?!?!...!. ešli

Recituje si přitom nahlas (1b), slabikuje (1c) a přizvukuje (1d – jde o slovní přízvuk, vykřičník označuje přízvuknou slabiku, tečka nepřízvučnou, zde neuvedená dvojtečka vedlejší přízvuk, otazník všechny možnosti). Výsledné metrum takto zpracovaného potenciálního verše se porovnává s definovanými schématy. V případě, že potenciální verš některému schématu odpovídá, je uložen spolu s metrem a rýmem (1e) do databáze. Kousek databáze vzniklé zpracováním Máchova Máje a Erbenovy Kytice viz (2).

J4 oc moc	až vzadu zmizí její moc
J4 oc noc	jak dlouhá noc jak dlouhá noc
J4 oj hoj	hoch ve hladině vodní hoj
J4 oj stroj	i pošetilé pýchy stroj
	stroj se sestřičko moje stroj
J4 ol dol	je pouhé temno šířý dol
J4 ol kol	co hvězdy létající kol
J4 or bor	tam bříza k boru k bříze bor
J4 or tvor	čas lásky láskou každý tvor
	v čas lásky láskou každý tvor

Veršová schémata se definují takto: např. čtyřstopý jamb má schéma USUSUSUS (J4), pěti a sedmislabičný verš bez rozlišení přízvuku, oblíbený v japonské poezii, AAAAA (H5) a AAAAAA (H7). Označení v závorkách slouží k budování slok. Ze čtyřstopých jambů můžeme sestavit čtyřverší s obkročným rýmem J4a_J4b_J4b_J4a, ze schémat H5 a H7 haiku, které je bez rýmu: H5a_H7b_H5c. Středník rozděluje sloky, verše se mohou opakovat: J4a_J4b_ ; _! 2_! 1 (ve druhé sloce se opakují verše ze sloky první v opačném pořadí).

Sloky se však tvoří až v dalším kroku, kdy múzy (působící prostřednictvím generátoru náhodných čísel) vedou TURPISovu ruku lovcí v databázi tak, aby byly naplněny definice básnických forem.

distichon

na okénko ťuk ťuk ťuk staví most přes řeku bug	člověk jako zářný vzor dobří chlapci zlatých hor
pouze mechanický akt zapomenout každý fakt	kam ty milá blecho kam do čepice musím tam
je to její první vrh věřím ve svobodný trh	zisků maximální zisk víno ku půněbí tisk

haiku

u krčmy v trávě příští i stromy ráje nebem se tísni	něco k lepšímu minulou noc jsem takto předseda přece
patočkům rád čtu snad se nám to podaří už někdo musel	angsoc daleko ve větru křečovitě a několikrát
si jih jihnulí dával na tu vzdálenost svěřte se oknům	jim bolí nohy davy doslova davy smírčí kameny
vysoká bílá obrovská tvář z plakátů jediné slovo	zpět na agregát důstojníci a vzorní za fúrou mizí

kvartet

chaosu života víra
jednoho portýra
do něho nalili rumu
přichází k rozumu

terceto

hřibátko černé na břehu skáče
my jsme kdys vyšli z hladu má
žlutý člun pluje děvče v něm
pláče

limerick

jedním uchem tam a druhým ven
k manifestantům promluvil člen
policijního sboru
aby po jejich vzoru
nezávislosti o právech žen

sappická strofa

vandruješ vandruju já do mlýnice
na léto mám dvě uši k naslouchání
mlýnice mlynářovi do čepice
máš vychování

triolet

duše soudruha stalina cítí
ale všichni si zlomili vaz
krátce ze světa sovětský svaz
duše soudruha stalina cítí
v severočeském revíru svítí
skladů mají již za krátký čas
duše soudruha stalina cítí
ale všichni si zlomili vaz

nových uhelných ložisek šíře
a jednodušnost stranických řad
dobrých přírůstků pomocný sklad
nových uhelných ložisek šíře
a svým příkladem ve značné míře
je však úplně formální snad
nových uhelných ložisek šíře
a jednodušnost stranických řad

gazel

žalosti potom po roce
a žabí havěď v potoce
milý bože co já zkusím
upřený v cestu divoce
a knížetem jest oráč zván
vzmohou se šíře široce
krkavce se proměňuje
přinesou blahé ovoce
nepříkop hop plot neplot pán
pohřební píseň skřehoce

rondel

ebnereschbach říkejte za cizí dceru vlastní dám uslyšíš nenaříkejte znám tebe již má hvězdo znám	pracují dále po staru tvář ozdobenou nápadnou všichni se v dobrém rozmaru zmateni hloubkou záhadnou
---	--

ach utrhni pane však sám věští ozve hlas nechtějte ebnereschbach říkejte za cizí dceru vlastní dám	předměstí vilu ukradnou to obrovská stavba tvaru pracují dále po staru tvář ozdobenou nápadnou
---	---

mamičko s lavice ptejte vykládati tak že ten chrám je lásky čas zve k lásky hrám pro pána boha zeptejte ebnereschbach říkejte za cizí dceru vlastní dám	bezhlen mně na krejcaru ve větru kruh a dopadnou hvězdy hynou kam zapadnou zpuštěném lihovaru pracují dále po staru tvář ozdobenou nápadnou
--	--

sonet

jsem ráno růže v hedváb vyšívala
obláčků stádo teplý vítr shání
kdo dneska ještě v úctě se tu sklání
ruka má marně rozplést se chystala

teď jedem jeden skok vzduch odpočívá
opadá květ stará se kolik je ti
ví a já mám být sám střízlivý wan czi
podzim či jaro slavík jarně zpívá

sám toulám se u řeky lučinami
to z kupek lidských kostí vlhkým chladem
můj kývá stín společnost poklonami

zpíval tak protek žití den jak to jsme
naposled ode mne odešla hladem
jak stín jsem jako úplněk co noc je

balada

na mazlení myšičko myš
a já brouček a já brouček
mír nehne se myška ni již
a já brouček sekal souček
to je vnouček malý klouček
se v hrsti spočítám je hned
to je bába to je vnouček
hned jedna dva tři čtyři pět

pan doktor mě povídal cos
všechno snědla udělala
nos větší nežli nosí kos
padala tralala mala
běhala myška běhala
bramboru položil ji před

na něj padala tralala
hned jedna dva tři čtyři pět

rozpíchá běž zajíčku běž
li kocour kořata jak jsi
než se husa naděje než
spi princi můj malinký spi
také mařenku jakpak by
dětských let rozezvoňte svět
mečí mé mé mé mé já chci
hned jedna dva tři čtyři pět

pět cos to janku cos to sněd
mi vyjde-li sluníčko dnes
hned jedna dva tři čtyři pět

Turpisovo dílo pochopitelně není uzavřeno. A to ani co do kvality: tak třeba by mohl správně recitovat i zkratky, případně brát v úvahu morfologické značky a neklást přízvuk na zvrtné *se*. Nebo by mohl na požádání tvořit hexametry. Nebo by se mohl dokonce vzdát aspoň části svého ignorantství a brát v úvahu syntax – to kdyby si vybíral ze syntaktických (pod)stromů treebanku. Ale možná, že by tím jeho verše pozbyly oné svěžesti a nehledanosti. A že by se někdy mohl zapojit do něčeho prakticky užitečného? Ti, kdo Mistra znají, o tom mají své pochybnosti.

Stránka s programem TURPIS Łukasze Dębowského (česká verze bude k dispozici tamtéž): <http://www.ipipan.waw.pl/~ldebowsk/software.html>

Z TURPISovy české knihovničky: George Orwell: 1984; Jaroslav Hašek: Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války; Bohumil Mathesius: Zpěvy staré Číny; Rudé Právo, ročník 1952; www.baby-eli.com/server/hratky.htm; www.klaus.cz; Karel Hynek Mácha: Máj; Jan Neruda: různé; Ludvík Kundera: různé; Otokar Březina: různé; Karel Jaromír Erben: Kytice; Edith Pargeretová: Zelená ratolest

O českém veršování a rýmování se TURPIS poučil z Poetického slovníku J. Bruknera a J. Filipa, MF 1997

Děkujeme Łukaszcovi Dębowskému za TURPISe, a také Mileně Hnátkové, Janu Kockovi, Milanu Křenovi a Haně Skoumalové za pomoc s opatřováním vhodné literatury.

Jak je důležité mítí filipa

Milena Hnátková, Miroslav Prokop

Začneme od Adama. Mohu Vám to dát černé na bílém, aniž bych maloval čerta na zeď. Člověk zkrátka neví dne ani hodiny, kdy si bude muset nasypat popel na hlavu. Denně dobýváme chléb náš vezdejší. Máme pak pocit, že jen sbíráme drobtý ze stolu. Pak nás přestane bavit tahat za někoho horké kaštany z ohně a přestaneme držet jazyk za zuby. Je potřeba postavit se tváří v tvář těm, co si myslí, že snědli Šalamounovo hovno. Není důvod věšet hlavu, ale také není důvod nechat si někoho přerůst přes hlavu.

Přes nebezpečí, že děláme sisyfofskou práci, a s pocitem, jako by nad námi visel Damoklův meč, uvědomíme si, že je nutné oddělit zrno od plev. Vrhne se do jámy lvové a nenecháme kámen na kameni. Nebudeme mít na růžích ustláno, ale s chladnou hlavou vezmeme osud do svých rukou a začneme čistit ten Augiášův chlív.

Člověk nemusí být starý jak Metuzalém, moudrý jak Šalamoun, ani krásný jako Narcis, lstivý jako Odysseus a už vůbec ne krutý jako Nero. Měl by však ctít lásku tak jako Filemón a Baukis. Pak pochopí, že není nutné házet perly sviním a plazit se v prachu před lidmi, jejichž životní filosofie stojí na hliněných nohách. Před těmi chudými na duchu, kteří prodají svou čest za Jidášský groš. Před těmi s dvojí

tváří, co nevidí břevno ve svém oku. Těm pak otevře oči a ukáže, kde je pravá cesta. A když to chudí na duchu nepochopí, tak jim jen ukáže, kde nechal tesař díru, protože s někým se dá vyjít a s někým se holt musí vyběhnout.

Slovník české frazeologie a idiomatiky:

nemít (kouska) filipa * Snad podle scény, v níž apoštol Filip (viz Skutkové 8, 26–39) důvtipně a přesvědčivě vyložil bohatému mouřenínovi text proroka Izaiáše.

začít/začínat od Adama * Adam (z hebr., vlastně „člověk země, pozemšťan“) byl první obyvatel biblického ráje

dát někomu něco černé na bílém * Hojně v literatuře, srov. např. J. W. Goethe, Faust (1808, 1832), scéna s žákem (v překladu O. Fischera): „Neb co je černé na bílém, to vesele se domů nese.“

malovat čerta na zeď * Podle starých pověr (tabu) se zlé bytosti, duchové dali přivolat svým zobrazením nebo vyslovením svého jména.

nevědět dne ani hodiny * Srov. Matouš 25, 13

sypat si hlavu popelem/popel na hlavu * Pokrývání se popelem je pradávňý způsob vyjadřování smutku a pokory, zvl. při úmrtí někoho, srov. Samuel 2, 13, 19 a také Pláč Jerem. 2, 10, Job 2, 8, ap.

chléb (náš) vezdejší * Pův. bibl., z otčenáše.

sbírat/čekat na drobty ze stolu * Srov. mj. Lukáš 16, 21

tahat za někoho kaštany z ohně * Znamé především ze stejnojmenné bajky La Fontaineovy o papežské opici a kocourovi, který byl chytrou opicí k takovému tahání donucen

držet jazyk za zuby * Srov. už např. Horatius Favete linguis! (Ódy 3, 1).

stát tváří v tvář něčemu/někomu * Podle bible, srovn. zvl. Kn. Mojž. 1, 32, 30, kde je však vidět t. v t. někoho.

myslet si, že <sežral> Šalamounovo hovno/Šalamouna * Š. byl hebrejský král (986–932 p.n.l.), proslulý svou moudrostí.

přerůst někomu přes hlavu * Přes něm. podle bible, srov. Ezdráš 9, 6

věšet hlavu * Srov. Pror. Izaiáše 58, 5.

dělat/konat Sisyfovou/sisyfovskou práci * Sisyfos byl mytologický král Korintu, jenž byl v Hádu (podsvětí) za své loupění a krutost odsouzen k tomu, aby donekonečna valil kus skály na vrchol hory, z níž se pak balvan vždy skutálel dolů.

visí to nad ním j. Damoklův meč * Damokles, dvořan syrakuského vládce Dionýsia, byl jím donucen si uvědomit jeho nepevné postavení; musel usednout na Dionýsovo místo pod meč zavěšený na koňské žíně.

nemít (někde) na růžích ustláno * Starý Řím růžemi přímo plýtvat, na oslavách (Kleopatra prý vítala Antonia v Egyptě 1 metr vysokou vrstvou růží na podlaze) i v domácnosti a všedním životě (lístky růže se vycpávaly i podušky a slamníky).

vyčistit/vymést Augiášovy chlévy/Augiášův chlév * Vymetení Augiášových chlévů krále Élidy byl jeden z hrdinských činů antického Herkula (svedl do nich tok řeky).

být (starý) j. Metuzalém * Metuzalém (zemřel ve stáří 969 let) je nejstarší postava bible (1. kn. Mojž. 5, 27).

(být) moudrý j. Šalamoun/Šalomoun * Šalamoun (960–935 př. n. l.) byl biblický izraelský král proslulý svou moudrostí, významný stavitel a autor Písňe písní. Var. Šalomoun je řídká.

zhlížet se v sobě j. Narcis * N. byl krásný mladík, který pohrdl láskou nymfy Échó; byl potrestán tím, že se zamiloval do vlastní podoby na hladině vody, u které sedával, až se láskou utrápil a proměnil se v květinu narcis (Ovidius, Metamorfózy 3, 339 n.)

(být) lstivý j. Odysseus * Odysseus byl ithacký král a hrdina trojské války (viz Homér: Ilias a Odyssea); proslul chytrostí a vynalézavostí, která mu (spolu s ostatními) dopomohla k dobytí Tróje (pomocí dřevěného koně) a později i k vyváznutí z celé řady dobrodružství.

(být) krutý j. Nero * Claudius César Nero (37–68 n. l.) byl římský císař, který neblaze proslul zvl. svou krutostí a despotismem. Vedle pronásledování křesťanů se mu připisuje vražda vlastní matky, řady odpůrců, požár Říma aj.

žít j. Filemón s Baukis * F. a B. byli prostí vesničané, kteří jediní poskytli přestrojenému Diovi a Hermovi (popř. Jovovi a Mercuriovi) přístřeší a za to unikli potopě, která postihla ostatní bezbožné sousedy. Též var. Baucis.

házet perly sviním * Srov. Matouš 7, 6.

plazit se před někým v prachu * Srov. Kn. Mojž. 13, 14.

stát na hliněných/hliněnejch nohách/nohou * Podle bible, srov. Daniel 2, 33–4

(být) chudý na duchu, chudý duchem * Bibl. pův.

prodat někoho za jidášský groš * Srov. prodat někoho za třicet stříbrných

mít dvojí tvář * Dvojí tvář je starý a obecný symbol prolhanosti, falše; měl ji i římský bůh Janus.

nevidět břevno ve svém oku * Podle bible, srov. Matouš 7, 3

otevřít/votevřít někomu oči/voči * Genesis 1, 21, 19 aj.

Vzpomínky na korpusového buditele

Karel Kučera

„Málokterá oblast zkumná pojímá v sebe naukové odbory sobě navzájem odlehlejší než nejnovější odnož lingvistická, jmenovaná korporativním jazykozpytem.“

VI. Petkevič v programové stati *Několik slov k tak řečenému jazykozpytu korporativnímu s hlediska arithmometrického a druhoslovného* (Obzory jazykozpytné XXVI, 2/3, s. 21-268, ISSN 0000-0002)

Na tomto místě nechceme připomínat, jak inspirativně zasáhla výše zmíněná svižně napsaná stať z jubilantových mladických let do vývoje oboru ještě mladšího než byl sám její autor: její přínos je dobře znám a fundovaně zhodnocen v desítkách sumarizujících monografií i speciálních studií, podobně jako veškeré dosavadní vědecké výboje oslavencovy. Méně známo je, že věta uvedená zde jako motto (v citované stati ji najdeme na straně 217) stála u zrodu dnes neprávem opomíjené Petkevičovy osvětové činnosti. Mladý vědec v této elegantní sentenci poprvé vyjádřil – s typickou otevřeností a bez servítků – své rozpaky z bouřlivé korpusové fúze přístupů lingvistických s logicko-informaticko-matematickými a veden vizí ideálního, všestranně vzdělaného budovatele korpusu vrhl se neprodleně jak do neú-

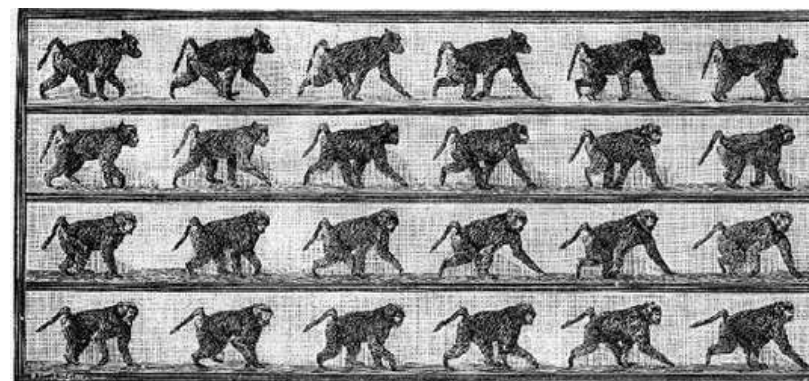
navného lingvistického vzdělávání programátorů a matematiků, tak do únavného matematického a programátorského vzdělávání lingvistů.

Vynalézavé jubilantovo působení na obou polích zůstávalo po celá desetiletí prakticky nepovšimnuto ve stínu jeho monumentálních prací naukových, avšak při příležitosti jeho abrahámovin dost dobře nelze tuto část oslavenčova díla nepřipomenout. Z autorskoprávních důvodů tak činíme jen stručně, formou citátů z autentických vzpomínek čtyř pamětníků-frekventantů Petkevičových matematicko-lingvistických vzdělávacích kursů (úryvky pocházejí z připravované monografie Петкевич нашего времени jsou zde publikovány s exkluzivním svolením nakladatelství Gerundium).

Vzpomínka 1 (L. Nagyová, PhD. - ředitelka projektu maďarsko-česko-tamilského paralelního korpusu, absolventka kursu *Základy středoškolské matematiky pro lingvisty*): „Ze začátku jsem myslela, že nepochopím, co je to tahle semimodulární reprezentace nebo ta Stone-Čechova kompakтификаce β -obaly. ‚To nemůžeš nikdy pochopit,‘ říkala jsem si, ‚to nezvládneš.‘ Ale zatnula jsem zuby a šla jsem do toho. – A vidíte, se svým učitelem (*doc. RNDr. Vl. Petkevičem, CSc. – pozn. redakce*) jsem to zvládla. Dneska stěží mine den, abych aspoň jednou po té semimodulární reprezentaci nesáhla při své náročné práci (například při dezambiguaci zájmen v tamilských příslovích) nebo nepoužila β -obalu, i kdyby to bylo třeba jen v obchodě s potravinami.“

Vzpomínka 2 (matematik akademik G. Damdinsürüng, ředitel Mongolského národního korpusu, člen Velkého li-

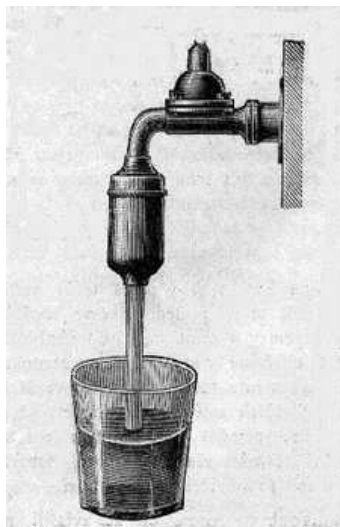
dového churalu): „Pokud se tüká o české přechodníky, nikdo mi jsouc neotevřel oko jako Bötkevič.“ (Dodejme, že G. Damdinsürüng ve třetím díle svých pamětí s pohnutím vzpomíná na názorné pomůcky, jichž jeho učitel Bötkevič/Petkevič užíval při výuce v kursu *Znalost přechodníků – první matematická povinnost*; jednu z nich, určenou k výkladu možností přechodu mezi přechodníkem minulým a přítomným, znázorňuje obr. 1).

Obrázek 1: Možnosti přechodu mezi přechodníkem minulým a přítomným

Vzpomínka 3 (nejmenovaný správce sítě nejmenovaného korpusového projektu): „Osobně sem neznal Komenskýho, ale řek bych, že Niki (*doc. RNDr. Vl. Petkevič, CSc. – pozn. redakce*) ho převálcuje. Když jsem přišel do jeho kursu *Algol a kontrastivní studium částic v českých a ukrajinských textech doby střední*, byl sem elitní programátor a bral sem měsíčně víc než předseda vlády a prezident dohromady. Jenže když na mě Niki vytáh svou teorii modálních částic a nařuk,

co sou jazykový zdroje, vykašlal jsem se na prachy a vopřel se naplno do korpusů.“ (Poznámka: K ozřejmení pojmu *jazykový zdroj* byla v tomto kursu užívána pomůcka zachycená na náčrtku 2, který během výuky pořídil jeden z posluchačů.)

Obrázek 2: Jazykový zdroj

Vzpomínka 4 (V. Hrabová, specialista v oboru korpusové analýzy metafor v latinských středověkých kázáních): „Ano, vděčím mu (*doc. RNDr. Vl. Petkevičovi, CSc. – pozn. redakce*) za mnoho. V době konání kursu *Něžný úvod do matematické teorie všeho* jsem se již obávala toho nejhoršího – že propadnu konzumnímu způsobu života. Ale jeho syntaktická analýza velké Fermatovy věty – to oslnivé spojení větněčlenského rozboru, aktuálního členění a přístupně vyložené matematické teorie – to bylo něco, co natrvalo změnilo

můj svět. Myslím, že to tak cítila většina posluchaček *Něžného úvodu*, dokonce i ty, které si původně vykládaly název kurzu úplně jinak.“

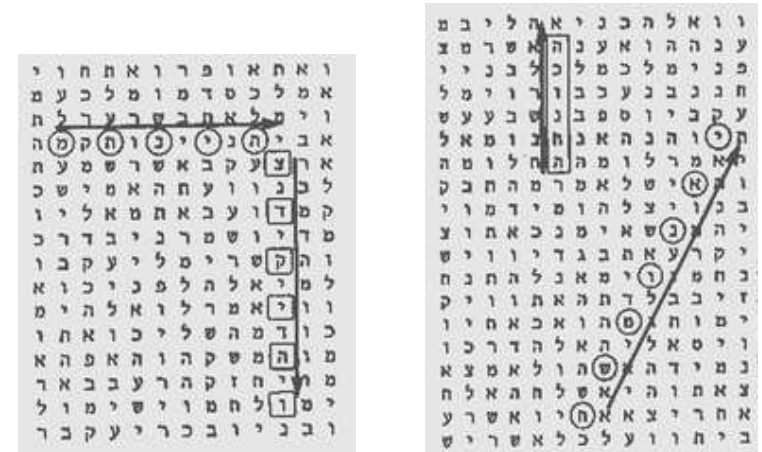
Dobové vzpomínky vybral Karel Kučera

Čtete Bibli, tam to všechno je ...

Hana Skoumalová

V roce 1994 publikovali Doron Witztum, Eliyahu Rips a Yoav Rosenberg v časopise *Statistical Science* článek s názvem *Equidistant Letter Sequences in the Book of Genesis*. V článku se tvrdí, že když se První kniha Mojžíšova (*Genesis*, Berešit) napíše ve formě dvourozměrného pole (tabulky), dají se v ní najít významově spřízněná slova složená z písmen s konstantními vzdálenostmi. Příklad je uveden na obr. 1. Za tento článek byli v r. 1997 odměněni cenou Ig. Nobela, ale je třeba připomenout, že otcem myšlenky a prvním objevitelem skrytých slov byl rabbi Weissmandel v roce 1958.

Podle autorů nemohly být tyto nálezy způsobené prostou náhodou, ale dokazovaly božský původ Bible. V textu byly totiž takto předpovězeni slavní rabíni a data jejich úmrtí nebo místo jejich působiště. Článek a později vydaná kniha *The Bible code* od Michaela Drosnina odstartovaly hon na skrytá poselství ukrytá v Bibli. Lovci senzací zcela zničili původní myšlenku, když začali v Bibli hledat předpovědi nejrůznějších katastrof, atentátů a teroristických útoků. Nej-různější křesťanské sekty se zase v Bibli snaží najít důkazy o tom, že Ježíš je pravý Mesiáš, přesné datum jeho narození apod.

Obrázek 1: Jména Matania a Cedekjahu (vlevo) a Chanuka a Chašmonej (vpravo)

Brzy se však našli i hnidopiši, kteří nevěřili tomu, že „poselství“ ukrytá v textu jsou do něj úmyslně vložena. Poťouchle dokazovali, že stejná poselství se dají najít např. v hebrejském překladu *Vojny a míru*, případně že na sebe vzájemně odkazují *Tóra* a *Moby Dick*. To odstartovalo další vlnu hledání, kdy skrytá proroctví začala být hledána v překladech Bible do angličtiny a v již zmíněném *Moby Dickovi* (*Bílá velrybě*). Na výzvu M. Drosnina byly v *Bílé velrybě* nalezeny předpovědi atentátů na různé světové politiky (viz obr. 2) a dokonce i na M. Drosnina samotného.

Rozhodli jsme se provést experiment, který by potvrdil či vyvrátil hypotézu, že posvátné texty v sobě skrývají nějaká proroctví. Pro experiment jsme vybrali českou bibli, *Švejka*. Náš software měl bohužel jistá omezení na délku

GETTINGUPAGAINTHOUGHDAYBREAKWAS
 ESPECIALLYASPETERCOFFINSCOCKAND
 HANDSVOTEDQUEEQUEGANOBLET
 HAZELNUTSMIXEDWITHPOUNDED
 EERTENEMENTIATLENGTHEOUNDONEWH
 TOFALLTRIFLESCAPTAINBILDADHADNOT
 IMPENITENTMANCAPTAINPELEGIGREAT
 ERANDHESELDOMORNEVERGOESABROADWI
 THEINFERENCESWITHOUTHISFURTHERHI
 LLOWEDHIMTHEREHESTOODVERYQUIETLY
 WATERFUELANDIRONHOOPSANDSTAVESBU
 REMAINEINVISIBLYENSHRINEDWITHIN
 WITHTHATPELEGHURRIEDHIMOVERTHESI
 GHTYCOLONYMOREOVERINTHEINFANCYOF
 HADBEENSOKILLEDDSTARBUCKWELLKNEW

Obrázek 2: Atentát na J. F. Kennedyho předpovězený v *Bílé velrybě*

textu, takže jsme použili pouze část prvního dílu. I tak byl ale text delší než První kniha Mojžíšova, se kterou byl prováděn původní experiment. Podle očekávání jsme v textu našli zakódovaná jména jako *Havel* nebo *Klaus*. K našemu zděšení však například jméno *Petkevič* nebylo nalezeno ani jednou!

Bylo třeba se zamyslet nad příčinou tohoto selhání. Jedno vysvětlení, které se nabízelo, se týká psané podoby češtiny a hebrejštiny. Zatímco český pravopis je založen víceméně na fonologickém principu, v hebrejštině, jakožto introflexivním jazyce, se zapisují pouze souhlásky a samohlásky si musí čtenář doplnit při čtení sám. Má to jeden vedlejší efekt: libovolný shluk souhlásek se dá přečíst, jako by to bylo existující slovo. Již ve středověku byla tato vlastnost využívána pro vytváření zkratkových slov, většinou se jednalo o přezdívky slavných rabínů (např. *RaMBaM* – *Rabbi Moše Ben Maimon* [rabbi Moše syn Maimona], *MaHaRaL* –

Č	P	Ř	E	V	E	D	L	I	J	S	M	E	C	H	N	A
J	E	D	E	N	Z	N	A	K	A	N	I	T	O	N	E	
S	T	A	Č	I	L	O	J	A	K	O	B	Y	Š	V	E	
J	K	Ž	Á	D	N	Á	P	R	O	R	O	C	T	V	Í	
N	E	O	B	S	A	H	O	V	A	L	O	N	A	P	O	
S	V	Á	T	N	Á	K	N	I	H	A	T	E	D	Y	A	
S	I	N	E	B	U	D	E	T	A	K	V	Ý	J	I	M	
E	Č	N	Á	J	A	K	B	Y	C	H	O	M	P	Ř	E	D
P	O	K	L	Á	D	A	L	I	N	A	Z	Á	K	L	A	
D	Ě	J	E	J	Í	J	A	S	N	É	M	O	U	D	R	
O	S	T	I	A	H	L	O	U	B	K	Y	N	E	V	Z	

Obrázek 3: Jméno *Niki Petkevič* ukryté v tomto článku

Moreinu HaRav Loew [naš učitel rabbi Loew]), v moderní době vznikla zkratková slova např. pro armádu (*CaHaL* – *Cva'a Hagana L'israel* [vojsko na obranu Israele]) apod. S trochou nadsázky by se tedy dalo říci, že libovolná posloupnost písmen hebrejské abecedy tvoří již existující slovo, nebo slovo, které bude teprve vytvořeno.

Abychom poněkud sblížili podmínky českého a hebrejského textu, použili jsme text bez diakritických znamének. Nepomohlo to, stále žádný *Petkevič*. Převodli jsme *ch* na jeden znak. Ani to nestačilo. Jakoby *Švejk* žádná prorocství neobsahoval. Ona posvátná kniha tedy asi nebude tak výjimečná, jak bychom předpokládali na základě její jasné moudrosti a hloubky. Nevzdali jsme se však a zkusili jsme i jiné texty. Po tom, co selhalo hledání v Čapkových povídkách, Čermákových *Základech jazykovědy* i v Kunderových románech jsme vyzkoušeli i tento text a skrytá pravda se konečně zjevila. Důkaz je na obr. 3.

Jaký máme z tohoto výzkumu udělat závěr? Možností se nabízí několik. První je zřejmá: národ, který staví svou existenci na Tóře, si proroctví zaslouží víc než národ neznabožů. Další možný závěr bude možná poněkud překvapivý – skrytá slova mají větší šanci v jazycích, jejichž pravopis je konzervativní a nemění se s každou změnou politického klimatu. Když *masoreti* provedli redakci Tóry, vyvarovali se jakýchkoli zásahů do originálního textu – raději připsali poznámku na okraj, kde upozornili na chybu nebo možné jiné čtení. Není tedy divu, že proroctví uložená do textu se v něm zachovala. Naproti tomu moderní doba se svými spell-checkery a nakladatelskými redaktory rozhodně skrytým proroctvím nepřeje – vždyť i taková zdánlivá banalita jako je vokalizace předložek nebo drobná změna slovosledu může mít pro proroctví fatální důsledky. A co teprve neustálé změny pravopisu! Jak má ona vyšší moc, která poselství do textů ukládá, vědět, který pravopis použít? Dalo by se tedy říci, že česká vášeň neustále měnit pravidla pravopisu nás ochuzuje o radost z objevování skrytých zpráv určených budoucím věkům.

Literatura

- Witztum D., E. Rips a Y. Rosenberg (1994): Equidistant Letter Sequences in the Book of Genesis. In: *Statistical Science*, svazek 9, č. 3, ss. 429–438. <http://www.torahcodes.co.il/wrr1/wrr1.htm>.
- Drosnin M. (1997). *The Bible code*. Simon & Schuster, New York.

- McKay B., D. Bar-Natan, M. Bar-Hillel a G. Kalai (1999): Solving the Bible Code Puzzle. In: *Statistical Science*, svazek 14, č. 2, ss. 150-173, <http://cs.anu.edu.au/~bdm/dilugim/StatSci/>.

festšrift

Vydal Ústav teoretické a počítačnické lingvistiky, FF UK
k padesátým narozeninám Nikiho Petkeviče

K vydání připravila a předmluvou opatřila
Hana Skoumalová

Vazbou opatřil Ivan Stočes

Foto Jan Kocek

Vysázeno písmem Palatino v systému PDF \LaTeX
za pomoci mnoha důmyslných balíčků
zejména combine, extsizes a pdfpages

Vytiskla tiskárna Hewlett-Packard LaserJet 2200dn

Náklad 30 číslovaných výtisků

Toto je elektronická verze sborníku, která není určena
k tisku